

ЖІНКИ В ЦИВІЛЬНІЙ ОБОРОНІ

- ГАНАБА СВІТЛАНА
- ГАПІРОВА ДАР'Я
- МАЧАЛІНА НАТАЛІЯ

ДОСЛІДНИЦЬКА КОМАНДА

Світлана Ганаба — докторка наук, філософиня та дослідниця гендерних питань. У фокусі її досліджень питання гендерної рівності у секторі безпеки та оборони.

Email: sveta_ganaba@ukr.net

Дар'я Гапірова — експертка з питань гендерної рівності, соціальної інклюзії (GESI), тренерка й консультантка національних і міжнародних проєктів гуманітарного сектору безпеки та захисту, авторка навчальних та методичних матеріалів.

Email: gapirovads@gmail.com

Наталія Мачаліна — дослідниця, спеціалізується на питаннях гендерної рівності та залученості жінок до сектору безпеки та оборони в Україні. M.A., University of Toronto.

Email: nmachalina@yahoo.com

АНОТАЦІЯ

Це дослідження аналізує роль і готовність жінок у системі цивільної оборони України та можливості інституційного посилення їхнього внеску через адаптацію міжнародного досвіду, зокрема шведської моделі всеохопної оборони. Методологія поєднує кількісні дані національного репрезентативного опитування та якісні інтерв'ю, доповнені аналізом нормативних документів і даних із відкритих джерел. У фокусі роботи — взаємодія державних органів і громадянського суспільства, розвиток волонтерських ініціатив і навчальних програм, а також гендерно чутливі аспекти підготовки до кризових ситуацій. Дослідження пропонує рекомендації щодо інтеграції практичного досвіду волонтерських ініціатив і навчальних програм у системні механізми підготовки громадян(ок). Також очікуваний вплив цих рекомендацій розглядається на чотирьох рівнях: індивідуальному, локальному, інституційному та національному. Практичні імплікації стосуються формування системного підходу до підготовки громадян(ок) і розбудови механізмів мобілізації ресурсів. Результати підкреслюють важливість інтеграції жінок у цивільну оборону як складника стійкої і гнучкої системи безпеки та оборони України.

Ключові слова: жінки і безпека, цивільна оборона, всеохопна оборона, національний спротив, україно-шведська співпраця.

Дослідження реалізовано ГО «Експертний ресурс Гендер в деталях» в межах проєкту «Гендерний підхід в контексті всеохопної оборони», на кошти гранту «Найкращі практики шведського гендерного підходу як інструмент розширення можливостей українських жінок для впровадження сталих реформ і сприяння євроінтеграції України», за фінансової підтримки Шведського інституту, у партнерстві зі Шведським міжнародним ліберальним центром.

Проєкт взорується на практики гендерного підходу у системі всеохопної оборони Швеції та є першою в українському контексті спробою вивчити можливості впровадження в Україні стратегії всеохопної оборони за шведським зразком, з одночасним урахуванням гендерного підходу, в таких секторах як економіка, доглядова праця, армія, цивільна оборона, урядування, інформаційна політика, волонтерський рух.

З аналітичними звітами щодо названих секторів можна ознайомитися на сайті ГО «Експертний ресурс Гендер в деталях».

<https://genderindetail.org.ua/>

Авторка ідеї і керівниця проєкту — кандидатка філософських наук, Голова ГО «Експертний ресурс Гендер в деталях» Тамара Злобіна.

Менторки проєкту і рецензентки аналітичних звітів:

Докторка соціологічних наук Олена Стрельник.

Гендерна експертка Ганна Гриценко.

Менеджерки проєкту: Альона Грузіна, Галина Репецька.

ЗМІСТ

СТИСЛИЙ ОГЛЯД.....	5
ВСТУП.....	7
МЕТОДОЛОГІЯ.....	9
РОЗДІЛ 1. ВСТУП ДО КОНЦЕПЦІЇ ВСЕОХОПНОЇ ОБОРОНИ.....	11
1.1 Для чого Україні всеохопна оборона?.....	12
1.2 Підсумок розділу 1.....	15
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ У ШВЕЦІЇ.....	16
Підсумок розділу 2.....	18
РОЗДІЛ 3. SVENSKA LOTTAKÅREN (ШВЕДСЬКА ЖІНОЧА ДОБРОВОЛЬЧА ОБОРОННА ОРГАНІЗАЦІЯ).....	19
3.1 Аналіз конкретного кейсу: нормативно-правова база, функції, обов'язки та програми організації.....	19
3.2 Огляд навчальних курсів, які проводить організація, та визначення тих, що можуть бути адаптовані для українського контексту.....	21
3.3 Підсумок розділу 3.....	23
РОЗДІЛ 4. УКРАЇНА: ВІД ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДО ВСЕОХОПНОЇ ОБОРОНИ.....	24
4.1 Законодавчі основи та трансформація цивільного захисту до всеохопної оборони.....	24
4.2 Впровадження принципів всеохопної оборони у практику.....	30
РОЗДІЛ 5. ЖІНОЧЕ ЛІДЕРСТВО У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ ЯК СКЛАДНИК ВСЕОХОПНОЇ ОБОРОНИ.....	34
5.1 Соціальні мотиви та виклики участі жінок у системі цивільної готовності.....	34
5.2 Громадські жіночі ініціативи у сфері цивільної готовності: від хаотичних практик до системних моделей.....	37
5.3 Підсумок розділу 5.....	40
РОЗДІЛ 6. ПІДСУМКИ.....	42
6.1. ПРОПОЗИЦІЯ ЩОДО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ШВЕДСЬКОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ.....	43
6.2. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ.....	48
6.3. МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕКОМЕНДАЦІЙ: ВІД ПІЛОТІВ ДО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ.....	55
Найреалістичніший сценарій — Пілотування і поступове масштабування....	55
Резервний сценарій — Громадська ініціатива.....	55
6.4. ОЧІКУВАНИЙ ВПЛИВ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ НА ЧОТИРЬОХ РІВНЯХ.....	56
ВИСНОВКИ.....	58
ПОСИЛАННЯ.....	59
Додаток А. Структура національного опитування.....	61

СТИСЛИЙ ОГЛЯД

Цей звіт розглядає готовність українського суспільства до участі у цивільній обороні, а також пропонує рекомендації для інституційного та громадського розвитку системи, зокрема з урахуванням гендерного аспекту та ролі жінок у посиленні стійкості громад.

В українському контексті цивільна оборона досі перебуває на стадії трансформації: від централізованої моделі державного патерналізму до партнерської моделі всеохопної оборони, де громадяни та громадянки активно долучаються до безпеки та стійкості своїх громад. Високий потенціал українського громадянського суспільства вже проявився під час війни через численні волонтерські та освітні ініціативи, що фактично реалізують принципи всеохопної оборони «знизу вгору» аналогічно до шведської моделі всеохопної оборони.

У дослідженні йдеться про актуальний стан підготовки українського громадянського суспільства до цивільної оборони у період повномасштабної війни. Результати репрезентативного опитування показали, що лише 14,7% громадян(ок) пройшли навчання з цивільної оборони після початку війни. Водночас 43% респондентів(ок) вважають, що цивільні мають активно долучатися до реагування на надзвичайні ситуації, а 48% готові брати участь після відповідної підготовки. Ці дані демонструють високий рівень громадянської мотивації, яка, як показує дослідження, потребує формалізації та систематизації через структуровані програми навчання та підтримки.

Виходячи з цих результатів, у дослідженні пропонуються конкретні кроки для вдосконалення системи цивільної оборони України. По-перше, рекомендовано інтегрувати курси цивільної безпеки у вже наявні програми Центрів підготовки громадян до національного спротиву, громадських організацій та ДСНС. Особливу увагу при цьому приділено кризовому реагуванню, евакуації, розбору завалів та іншим практичним навичкам, що підвищують готовність громад.

По-друге, в дослідженні підкреслено потребу створення системи сертифікації та регулярної перепідготовки волонтерів і волонтерок. Це дозволить не лише забезпечити актуальність знань, а й зміцнити довіру громад і державних органів до залучених осіб.

Додатково наголошено на важливості інституціоналізації жіночих ініціатив та громадських організацій. Підтримка мереж жінок-тренерок і лідерок у сфері цивільної готовності сприятиме гендерній інтеграції в політику безпеки, врахуванню потреб жінок, посиленню соціальної стійкості та розвитку горизонтальних мереж довіри.

Також дослідження пропонує децентралізовану структуру управління, здатну швидко реагувати на потреби регіонів і поєднувати державні програми, місцеві громади та громадські організації. Вивчення шведського досвіду показує, що адаптація моделі «Lottakåren» до українських реалій дозволить перетворити «хаос ентузіазму» на інституційну опору всеохопної оборони. Українська модель, як підкреслюється в дослідженні, має базуватися на принципах рівності, громадянської активності, локальної стійкості й довіри між державою і громадою.

Загалом такий підхід забезпечує не лише безпеку, а й формує нову культуру громадянської відповідальності, де кожен громадянин і громадянка стають активними учасниками національної оборони.

ВСТУП

Після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році українське суспільство зазнало глибоких потрясінь у повсякденному житті, роботі державних служб і системі національної безпеки. У цьому кризовому контексті українські жінки відіграли ключову роль у першій хвилі реагування як у межах офіційних структур, таких як Державна служба України з надзвичайних ситуацій, так і через громадські ініціативи, включно з розбором завалів і підтримкою місцевих громад.

Це **дослідження обґрунтовує необхідність інституціоналізації участі жінок у системі цивільної оборони**, спираючись на силу українського громадянського суспільства. Визнаючи неоціненний внесок жінок на всіх рівнях реагування, документ пропонує інтегрувати ці зусилля в більш структуровану й сталу національну систему цивільної оборони.

Як приклад для адаптації розглядається всеохопна оборона Швеції, яка базується на двох взаємозалежних стовпах: військова оборона та цивільна оборона. Особливу увагу привертає тісна співпраця між органами з надзвичайних ситуацій та громадськими організаціями, такими як Шведська жіноча добровольча оборонна організація (Svenska Lottakåren), яка діє на перетині інституційних структур і громадянської ініціативи. Така синергія між формальними системами та громадською мобілізацією розглядається як приклад найкращих практик для посилення стійкості і готовності суспільства до криз.

Актуальність теми дослідження зумовлена низкою безпекових викликів, що постали перед українською державою в умовах війни та постійних загроз для національної безпеки. Вочевидь, цивільна оборона набуває дедалі більшого значення як для забезпечення безпеки населення, так і для адаптації країни до нових реалій воєнного часу. Зауважимо, за останні роки посилюється розуміння важливості залучення населення до оборонних процесів, зокрема й жінок, чії можливості й готовність до участі у цивільній обороні залишається недостатньо дослідженою. Війна, що триває в Україні, суттєво змінила роль жінок у суспільному житті та у сфері безпеки. Зростання активності жінок в оборонних ініціативах, волонтерських організаціях та у заходах цивільної оборони демонструє важливість та необхідність вивчення їхнього досвіду.

Гендерний вимір є актуальним та релевантним, адже участь жінок у системах цивільної оборони має свої особливості, які потребують вивчення. Незважаючи на загальний рух українського суспільства до гендерної рівності, існують певні бар'єри, як соціальні, так і організаційні, що можуть обмежувати доступ жінок до професій та соціальних ролей у цивільному захисті. Це стосується як фізичних, так і психологічних аспектів готовності до участі у кризових, надзвичайних ситуаціях.

Оцінка цих факторів дозволить розкрити рівень реальної готовності жінок та визначити шляхи для посилення їхньої ролі у системі цивільної оборони та національної безпеки загалом.

Метою дослідження є аналіз готовності жінок до участі у цивільній обороні, вивчення чинників, які впливають на їхню залученість, а також визначення бар'єрів та можливостей для посилення їхнього внеску у безпеку громади, держави, суспільства.

Методологія дослідження включає глибинні інтерв'ю з жінками, учасницями навчальних програм, представницями керівних органів системи місцевого самоврядування, представницями громадських організацій, благодійних фондів, Центрів підготовки громадян до національного спротиву, Центрів цивільної готовності громадян; аналіз регіонального охоплення, що дозволяє оцінити специфіку готовності жінок у різних регіонах України; узагальнення правових норм міжнародного та національного законодавства для виявлення прогалин та можливостей для вдосконалення правового забезпечення залучення жінок до системи цивільної оборони.

Концептуально ця записка спирається на теоретичне розмежування між волонтаризмом та структуралізмом. Шведську модель можна вважати прикладом структуралістського підходу, де чітко визначені інституції та відповідальність сприяють національній готовності. Натомість реакція України на вторгнення на початковому етапі ґрунтувалася переважно на волонтаристській моделі, що характеризується спонтанною мобілізацією громадян(ок) і довірою до окремих осіб та неурядових організацій, а не до усталених систем. Проте нині Україна перебуває на етапі переходу — від суто волонтаристського до більш структурованого підходу в сфері цивільної оборони. У цьому документі розглядаються можливості формування та підтримки цього переходу з урахуванням міжнародного досвіду, без втрати сили громадянських ініціатив.

Кінцева мета запропонованих у цій аналітичній записці рекомендацій — зміцнити стійкість та ефективність системи цивільної оборони України на чотирьох рівнях: національному, інституційному, громадському та індивідуальному. У центрі уваги — ідея, що підвищення рівня індивідуальної готовності, зокрема серед жінок, безпосередньо пов'язане з ефективністю загальної стратегії національної оборони України.

МЕТОДОЛОГІЯ

Для проведення цього дослідження було застосовано комбінований підхід, що поєднує кількісні та якісні методи збору інформації, а також аналіз відкритих джерел. Такий підхід дозволив усебічно оцінити роль жінок у цивільній обороні, структури та практики всеохопної оборони у Швеції та Україні, а також здійснити порівняльний аналіз ефективності цих систем.

Кількісні дані було отримано в межах національного репрезентативного опитування, яке дозволило оцінити загальні тенденції, рівень обізнаності населення щодо заходів цивільної оборони, а також виявити гендерні, регіональні та інші соціально-демографічні відмінності у сприйнятті та участі у заходах з підготовки до кризових ситуацій. Збір даних було здійснено дослідницькою агенцією Info Sapiens у липні 2025 року. Опитування проводилося методом CATI на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів¹.

Якісний компонент дослідження включав 37 інтерв'ю, що охопили респондент_ок із Хмельницької, Київської, Львівської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Одеської та Закарпатської областей України, а також одне інтерв'ю, проведене у Швеції.

Вибір учасни_ць здійснювався поетапно: спершу проведено мапування ключових залучених осіб, щоб ідентифікувати експерт_ок і фахів_чинь із досвідом у сфері цивільної оборони та добровольчих ініціатив. На наступному етапі було застосовано метод «снігової кулі», що дозволив залучити додаткових респондент_ок через рекомендації вже опитаних учасни_ць. Зокрема такий підхід допоміг залучити учасни_ць тренінгів із цивільної оборони, що особливо важливо для оцінки ролі жінок та інтеграції гендерного аспекту в систему.

Додатково було проведено кабінетне дослідження, яке включало аналіз чинного законодавства України і Швеції у сфері безпеки та оборони, офіційних звітів органів цивільного захисту та урядових структур, матеріалів неурядових організацій, публікацій у засобах масової інформації. Це дозволило окреслити нормативні рамки, визначити ключові зацікавлені сторони і зрозуміти організаційну структуру та функції учасни_ць системи цивільної оборони у двох країнах.

Особливу увагу під час збору якісних даних і проведення польових досліджень приділено дотриманню етичних стандартів та захисту даних. Усіх респондент_ок проінформували про мету дослідження та формат участі. У використанні прямих цитат застосовувалося узагальнене маркування (наприклад, «лідер/лідерка

¹ Опитування не проводилось на тимчасово окупованих територіях, а також територіях, де відсутній український мобільний зв'язок (за оцінкою не менше 96% дорослого населення країни мають мобільні номери). Вибірка репрезентативна населенню України віком 16+ за статтю, віком, регіоном, розміром населеного пункту.

громадської організації, яка навчає цивільному захисту за шведськими методиками»), що дозволяє зберегти контекст, не розкриваючи особистості респондент_ки.

Завдяки такій комплексній методології дослідження вдалося поєднати кількісні оцінки та глибокі якісні інтерпретації, що дозволило створити об'єктивну та всебічну картину функціонування цивільної оборони у Швеції та Україні, а також зрозуміти, яким чином досвід шведської системи можна адаптувати до українських реалій.

РОЗДІЛ 1. ВСТУП ДО КОНЦЕПЦІЇ ВСЕОХОПНОЇ ОБОРОНИ

Всеохопна оборона — це система, у якій ключову роль в обороноздатності держави відіграє не лише армія як центральний елемент, а й рівноцінно залучене цивільне населення. У разі війни, кризи чи нападу на країну суспільство на національному, інституційному, громадському та індивідуальному рівнях бере на себе зобов'язання підтримувати захист у різних сферах від цивільної оборони до економіки та інформаційної безпеки.

Концепція всеохопної оборони (також відома як тотальна оборона) бере свій початок у часи холодної війни, коли Швеція та Фінляндія паралельно почали розвивати власні самостійні моделі оборони, що спиралися виключно на національні ресурси, спроможні діяти автономно. Фінляндія першою формально запровадила повноцінну модель всеохопної оборони, водночас у Швеції створювали власну модель, інтегровану з національними особливостями та специфікою країни. Але саме шведська модель, яка на високому рівні поєднує військовий та цивільний складники, часто наводять як приклад системи всеохопної оборони в Європі.

Після завершення холодної війни Фінляндія, зважаючи на близькість до росії, залишила стратегію активною. Швеція ж, не відчуваючи прямої загрози для себе, тимчасово призупинила реалізацію концепції всеохопної оборони на початку 1990-х, проте відновила її у 2015 році — після погіршення безпекової ситуації в Європі через анексію Криму росією та початок російсько-української війни.

Зараз у Швеції триває дискусія щодо доцільності тимчасового скасування програми всеохопної оборони у кінці минулого століття, і ретроспективно визнається, що це рішення, можливо, не було найкращим. Водночас її відновлення сьогодні користується абсолютною підтримкою суспільства.

Таким чином, сьогодні концепція всеохопної оборони успішно працює у Скандинавії, передусім у Швеції та Фінляндії, а також у країнах Балтії (Естонії, Латвії, та Литві), які у 1990-х роках після відновлення незалежності адаптували скандинавський досвід до своїх безпекових потреб. Є низка країн, які прагнуть у 2025 році перейняти для себе досвід всеохопної оборони: Канада, Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, Польща та інші. Для цих країн модель всеохопної оборони є новою тенденцією, яка потребуватиме довготривалої поетапної імплементації. А от для українського населення ідея всеохопної оборони уже є близькою, і на інтуїтивному рівні багато складників, запропонованих доктриною, уже мають практичну імплементацію, але потребують інституційної залученості для більшої ефективності.

1.1 Для чого Україні всеохопна оборона?

Для України всеохопна оборона — це не просто абстрактна концепція, а реальна можливість перетворити підтримку суспільством оборони на системні та безперервні дії.

Збройні Сили України несуть основну місію оборони держави, проте суспільство не може залишатися лише в ролі епізодичного помічника. Майже четвертий рік повномасштабного вторгнення засвідчує потребу в тому, щоб громадян(к)и брали на себе інституційну відповідальність, забезпечуючи не ситуативну, а постійну та організовану участь у спільних оборонних зусиллях. Це питання стосується не лише ефективності обороноздатності, але й принципу суспільної справедливості.

Шведський досвід показує, що ефективна система всеохопної оборони може функціонувати й поза межами НАТО. Створена ще в умовах холодної війни, вона була задумана як модель самозахисту, що дозволяє державі й суспільству розраховувати передусім на власні сили. Для України цей підхід є особливо цінним, адже, попри масштабну міжнародну підтримку, перспектива членства в Альянсі залишається віддаленою. Тому шведська модель може слугувати практичним орієнтиром у тому, як подолати фрагментованість готовності суспільства та перетворити громадську підтримку оборони на цілісну систему.

Рекомендації, запропоновані у цьому дослідженні, фокусуватимуться виключно на шведській моделі всеохопної оборони — **totalförsvaret (total defense)**, ключових ідеях, найкращих практиках та підходах до її організації, адаптація яких в Україні сприятиме зміцненню обороноздатності країни на різних рівнях.

Для кращого розуміння концепції всеохопної оборони і того, яким чином вона може бути корисною для українського контексту, ми пропонуємо розглянути її ключові аспекти.

Згідно зі шведською моделлю, всеохопна оборона складається з двох рівноцінних складників: **військової оборони** та **цивільної оборони**.

Військова оборона у Швеції складається зі Збройних сил, які включають армію, флот і повітряні сили. У контексті всеохопної оборони їхнім основним завданням є організація та розвиток військової оборони країни. До військової оборони також залучена Внутрішня гвардія (Home Guard), що в українському контексті є найближчим відповідником до Сил територіальної оборони ЗСУ. Інші урядові органи, такі як Шведська адміністрація оборонного матеріального забезпечення та Шведська радіостанція оборони, виступають підтримувальними структурами для Збройних сил Швеції у реалізації завдань у межах всеохопної оборони. Від 2024 року Швеція є членом військового альянсу НАТО, що сприяє обороноздатності країни, але не впливає на вибір слідувати концепції всеохопної оборони, яка ґрунтується на самодостатності.

Цивільна оборона у Швеції відповідає за організацію та реалізацію заходів підготовки населення до війни. У межах концепції всеохопної оборони всі громадяни і громадянки віком від 16 до 70 років мають обов'язок брати участь у відповідних заходах, зокрема через участь у цивільній обороні. Відповідальність за підготовку населення покладається на різні структури та установи: урядові органи, муніципалітети, регіональні органи влади, підприємства приватного сектору, некомерційні організації, релігійні громади, асоціації, культурні установи та окремих громадян(ок).

ШВЕДСЬКА ЦИВІЛЬНА ПІДГОТОВКА ТА ВСЕОХОПНА ОБОРОНА

Як взаємопов'язані елементи
всеохопної оборони

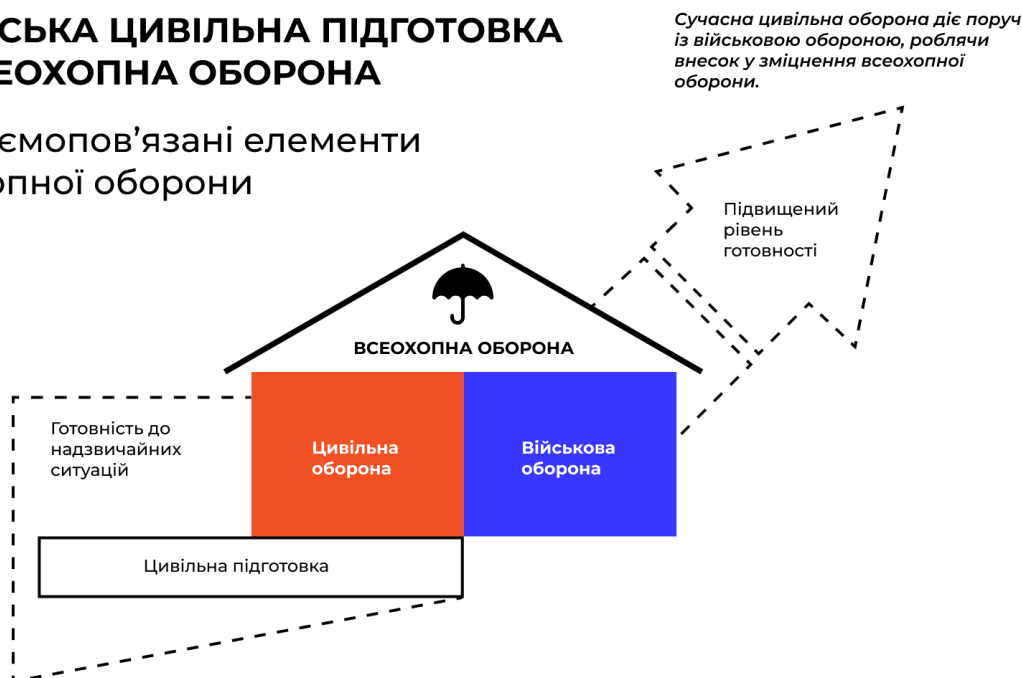

Рисунок 1.1. Шведська система всеохопної оборони: взаємозв'язок елементів

У цьому контексті доцільно приділити окрему увагу системі організації цивільної оборони у Швеції, а саме загальному обов'язку всеохопної оборони (*total defense duty*) для цивільного населення. Як уже згадувалося, усі громадяни і громадянки віком від 16 до 70 років зобов'язані брати участь у відповідних заходах, і цей обов'язок поширюється також на іноземців, які постійно проживають у країні. Це означає, що кожен і кожна, чий внесок вважається критично важливим для національної безпеки, може отримати індивідуальне повідомлення про розміщення під час війни або її/його *wartime posting*.

Wartime posting — це індивідуальне призначення, яке визначає конкретне місце служби та обсяг завдань у разі війни чи загрози війни. Повідомлення про нього надсилається поштою або через роботодавця. Особи, які отримали *wartime posting*, у разі оголошення підвищеного стану готовності зобов'язані негайно прибути до призначеного місця і виконувати покладені на них завдання.

Ті ж, хто не має індивідуального призначення, підпадають під дію загального національного обов'язку (*general national obligation*): вони повинні залишатися на своїх робочих місцях і продовжувати виконувати професійні функції, необхідні для підтримки функціонування держави.

Обов'язок національної оборони у Швеції має юридично обов'язковий характер. У разі відмови від виконання завдань громадянина/ку можуть оштрафувати чи ув'язнити. Під час підвищеного стану готовності за відмову від служби передбачено покарання до чотирьох років позбавлення волі (Krisinformation, 2024).

Водночас варто зазначити, що держава гарантує необхідні умови для виконання цих обов'язків. Муніципалітети зобов'язані організувати догляд за дітьми навіть під час підвищеного стану готовності, тобто для громадян_ок, які залучаються до служби обов'язку, муніципалітет забезпечує догляд їхніх дітей.

Особи з проблемами здоров'я або ті, хто перебуває на лікарняному, виконують обов'язки лише в межах своїх фізичних можливостей (Krisinformation, 2024).

1.2 Підсумок розділу 1

Концепція всеохопної оборони передбачає поєднання військових та цивільних складників у забезпеченні національної безпеки. Її суть полягає в тому, що відповідальність за захист держави розподіляється між армією, державними інституціями, приватним сектором, громадськими організаціями та всіма громадянами і громадянками. Модель Швеції передбачає створення стійкого суспільства, що здатне ефективно реагувати на загрози. Для України адаптація цієї моделі означатиме можливість інституційно закріпити вже наявну активність волонтерських та громадських ініціатив, зробивши їх невіддільною частиною національної безпекової архітектури.

РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ У ШВЕЦІЇ

Згідно із системою всеохопної оборони у Швеції, цивільна оборона базується на принципі того, що до підготовки суспільства до криз, війни чи загрози війни мають бути залучені всі. Вона не обмежується виключно військовими структурами, а охоплює готовність окремих громадян(ок), державних органів, муніципалітетів, регіонів, приватних компаній та громадських організацій (Government Offices of Sweden, 2024a). Такий широкий підхід дозволив Швеції сформувати колективну стійкість, яка гарантує функціонування суспільства навіть за умов серйозних загроз.

Цивільна оборона має три ключові цілі:

1. Захист цивільного населення;
2. Підтримка безперервності основних суспільних функцій;
3. Допомога військовій обороні у випадку необхідності (Government Offices of Sweden, 2024b).

На практиці це означає забезпечення доступу до води, електрики, медичних послуг, харчових продуктів, транспорту й комунікацій, а також посилення готовності населення захищати країну в цілому.

Важливим елементом цієї системи є **індивідуальна готовність**. Шведська влада активно заохочує домогосподарства готуватися до життя без електрики, води чи магазинів протягом періоду від кількох днів до одного тижня. Для цього надають практичні інструкції, зокрема через брошуру «У разі кризи чи війни», підготовлену Шведським агентством цивільного захисту та надзвичайних ситуацій (MCF; в 2024 MSB), яку видали, зокрема, й українською мовою. Що більше людей здатні самостійно впоратися з труднощами, то більше ресурсів держава може спрямувати на допомогу тим, хто опинився у найважчих обставинах. Для України такий підхід є близьким: з 2022 року мільйони родин уже змушені були пристосовуватися до життя в умовах війни, спираючись на власну ініціативу та взаємодопомогу. Швеція ж пропонує систематизовану модель перетворення цих практик у довгострокову політику цивільної оборони.

Ще одним фундаментом є **інтеграція державних інституцій**. Окрім підходу, що охоплює все суспільство, також застосовують метод, що охоплює і весь уряд (Ålander & Adamson, 2025). У Швеції визначили 61 відомство як органи, відповідальні за готовність до надзвичайних ситуацій, серед них 21 обласна адміністрація, їх об'єднали у шість цивільних регіонів (Government Offices of Sweden, 2024c). Вони координують діяльність у ключових секторах готовності: охорона здоров'я, логістика, кіберзахист, психологічна стійкість тощо. Наприклад, Агентство психологічного захисту протидіє іноземним інформаційним впливам, а Національний центр кібербезпеки займається цифровими загрозами (Swedish Psychological Defence Agency, 2023; National Cyber Security Centre, 2023). Така багаторівнева система

відповідає викликам сучасної війни, де інформаційні кампанії та кібератаки є не менш небезпечними, ніж збройні удари.

Проте серцем шведської системи залишаються добровольчі оборонні організації, одну з яких буде розглянуто детальніше у наступному розділі. Добровольчі оборонні організації існують уже понад сто років і нині **об'єднують близько 350 тисяч членів та членкинь різного віку у 18 організаціях по всій країні**. Сфери їхньої діяльності надзвичайно різноманітні від радіозв'язку, логістики та штабної роботи до спеціалізованих навичок, таких як пошук із собаками, парашутна підготовка чи мототранспорт (MCF, в 2025 MSB). Добровольці і доброволиці регулярно проходять навчання, що гарантує їхню готовність у випадку кризи.

Їхня діяльність регулюється Постановою про добровільну оборонну діяльність (Lag 1994:524 om frivillig försvarsverksamhet), яка визначає правові засади функціонування таких організацій, їхню структуру та співпрацю з державними органами. Згідно із законом, добровольчі оборонні організації є неполітичними об'єднаннями, що діють на основі громадської участі та виконують завдання у сфері підготовки та підтримки оборони держави. Закон також передбачає, що ці організації мають бути представлені по всій території країни та співпрацюють як із цивільними органами влади, так і зі Збройними силами Швеції. Для забезпечення своєї діяльності вони отримують щорічну державну підтримку, яка спрямовується на навчання та адміністративні потреби.

Важливо, що уряд Швеції підкреслює: членство у добровольчих організаціях є набагато ефективнішим, ніж спонтанне волонтерство, оскільки забезпечується підготовка та інтеграція у систему (Government Offices of Sweden, 2024d). Водночас для залучення додаткових ресурсів муніципалітети створили Групи добровольчих ресурсів (FRG). Їхні учасники/ці допомагають під час евакуацій, з поширенням інформації, розподілом води чи першою медичною допомогою. Вони також координують роботу спонтанних волонтерів/ок, аби їхній внесок був максимально корисним. Окрім цього, у Швеції значну роль відіграють релігійні громади та інші громадські об'єднання. Вони забезпечують психологічну підтримку, допомагають із житлом, доглядом за вразливими групами чи організацією побуту під час криз (Swedish Agency for Support to Faith Communities, 2024). Така співпраця держави з різними суспільними інституціями створює справді всеохопну систему цивільної оборони.

Для України, де волонтерство стало одним із головних факторів стійкості під час війни, приклад Швеції особливо цінний. Українське суспільство вже продемонструвало надзвичайну мобілізацію для допомоги фронту від самоорганізованих груп оборони до масових гуманітарних ініціатив. Завдання наступного етапу — це інституціоналізувати ці практики, що дозволить перетворити волонтерську енергію на системну основу цивільної оборони.

Підсумок розділу 2

Таким чином, шведський досвід показує, як можна перейти від фрагментованої мобілізації до структурованої готовності, де цивільна стійкість не лише підтримує військову оборону, але й захищає цивільних та забезпечує функціонування держави. Добровольчі організації є не просто допоміжним механізмом, а культурним фундаментом стійкості у Швеції, і цей підхід напряду перегукується з українськими реаліями.

Проте Швеція поки що не мала нагоди перевірити ефективність усієї системи всеохопної оборони в умовах великомасштабної війни. Водночас окремі її елементи, зокрема взаємодія цивільних органів, волонтерів та рятувальних служб, уже були випробувані під час кризових ситуацій, таких як масштабні лісові пожежі 2018 року чи повені. Тому наразі важко однозначно оцінити, наскільки ефективно ця система спрацює в умовах реальної кризи, проте її розвиток демонструє проактивний підхід до підвищення національної готовності.

У наступному розділі буде розглянуто одну з найяскравіших добровольчих організацій Швеції — «Лотта-Корен», яка демонструє як історичну роль жінок у цивільній обороні, так і сучасне значення гендерної інклюзії у сфері безпеки. Це дозволить провести паралелі з участю українських жінок у цивільній та військовій обороні та обговорити, як їхню роль можна інституціоналізувати в новій системі всеохопної оборони України. До цієї теми ми звернемося у подальших розділах, що аналізуватимуть архітектуру цивільної оборони в Україні.

РОЗДІЛ 3. SVENSKA LOTTAKÅREN (ШВЕДСЬКА ЖІНОЧА ДОБРОВОЛЬЧА ОБОРОННА ОРГАНІЗАЦІЯ)

3.1 Аналіз конкретного кейсу: нормативно-правова база, функції, обов'язки та програми організації

Svenska Lottakåren (Шведська жіноча добровольча оборонна організація) — одна з найстаріших та найвпливовіших добровольчих організацій у Швеції, що об'єднує жінок задля підтримки національної оборони та цивільної безпеки. Організація була заснована у 1924 році на хвилі зростання потреби в організованій участі жінок у системах національної безпеки. Від самого початку організація поєднала в собі волонтерський дух і чітку інтеграцію у державні структури, зберігаючи при цьому свою автономність.

Правовою основою її діяльності є можливість офіційного залучення жінок до оборонних та кризових завдань через спеціальні угоди з державними інституціями. Сьогодні Lottakåren співпрацює з низкою ключових партнерів: Збройними силами Швеції, Агентством цивільного захисту та стійкості (MCF), а також із муніципалітетами. Ця співпраця має широкий спектр — від логістики та адміністративної підтримки військових операцій до підготовки цивільного населення, планування евакуації й проведення інформаційних кампаній. Вона закріплена меморандумами, рамковими угодами та державним фінансуванням, що гарантує прозорість, підзвітність і високу якість програм. Організація зберігає фінансову та управлінську автономію, але підзвітна відповідним державним структурам у межах програмної співпраці, таким чином організація поєднує гнучкість волонтерського руху з державними стандартами безпеки та обороноздатності.

Головна місія Svenska Lottakåren полягає у залученні жінок до системи національної безпеки. Організація відкрита для всіх жінок від 17 років незалежно від професії чи місця проживання, що робить її по-справжньому інклюзивною. Такий підхід дозволяє інтегрувати у діяльність жінок із різних соціальних груп та формувати більш збалансовану і стійку модель національної безпеки.

Важливу роль у цьому відіграє децентралізована структура. Місцеві відділення (kårer) діють автономно відповідно до потреб своїх громад: організовують навчання, тренінги, заходи та взаємодіють із регіональними органами влади. Водночас вони координуються з центральним офісом через систему регіональних представниць, що дозволяє об'єднувати зусилля на національному рівні. Управління здійснює Національна рада, яку обирають представниці з усієї країни. Рада визначає стратегічні напрями, формує бюджет, затверджує плани й координує співпрацю з державними та міжнародними партнерами.

Членство в організації може мати різні формати. Жінки можуть бути активними учасницями, залученими до навчань та кризового реагування, або ж підтримувати організацію фінансово та брати участь у подіях як амбасадорки. Окремо існує почесне членство для тих, хто зробили значний внесок у розвиток системи цивільної безпеки.

Досвід Svenska Lottakåren має особливу цінність для України, адже демонструє, як волонтерська жіноча організація може бути органічно інтегрована в систему національної безпеки та цивільного захисту на інституційному рівні. Така модель поєднує декілька ключових елементів, які є актуальними для контексту України.

Інституціоналізація волонтерського руху

В Україні чимало волонтерських ініціатив, зокрема й жіночих, які працюють у сфері безпеки. Досвід Svenska Lottakåren показує, що через формалізацію діяльності, укладення угод з державними органами та стабільне фінансування можливо забезпечити сталість і прогнозованість роботи таких структур.

Децентралізована структура та регіональне покриття

Для України, з її різноманітними регіональними потребами у сфері безпеки та кризового реагування, важливою є можливість організації працювати автономно на місцях, але у координації з національним центром. Це забезпечує швидку реакцію на локальні виклики.

Розвиток кадрового резерву

Через навчальні програми та залучення нових членкинь Svenska Lottakåren формує підготовлений резерв фахівчинь для кризових ситуацій. Для України це може бути корисним у створенні системи громадянської оборони, що спирається не лише на професійні кадри, а й на підготовлених цивільних, що значно збільшує можливості реагування на кризові ситуації.

Підвищення довіри між державою та громадою

Формалізовані механізми співпраці, прозоре фінансування та звітність, притаманні Svenska Lottakåren, є дієвим інструментом для побудови довіри до державних інституцій — чинник, який особливо актуальний для України в умовах війни та післявоєнного відновлення.

3.2 Огляд навчальних курсів, які проводить організація, та визначення тих, що можуть бути адаптовані для українського контексту

Найважливішим елементом системи курсів Lottakåren є механізм державного замовлення, оскільки всі навчальні програми є зразком ефективного партнерства між державними установами та громадською організацією.

Зміст курсів, перелік необхідних програм та підготовка інструкторів визначаються спільно (Svenska Lottakåren, 2025). Ключовою є наявність у держави системи моніторингу потреб, яка дозволяє оцінити, яку кількість цивільних осіб у різних регіонах необхідно навчити конкретних навичок.

На підставі цих даних держава формує офіційне замовлення для Lottakåren, після чого сторони укладають угоду та затверджують бюджетне фінансування, яке перераховується організації для покриття витрат на навчальні заходи.

Lottakåren як організація пропонує широкий спектр навчальних можливостей, які забезпечують особистісний розвиток для того, щоб учасники могли різними способами зробити свій внесок у зміцнення як готовності суспільства, так і всеохопної оборони.

Базово можна поділити курси на декілька категорій:

Підтримка в кризовому реагуванні: підготовка до участі в штабних операціях цивільної оборони та технічних ролей у кризовій підтримці.

Лідерські та інструкторські програми: включають інструкторську підготовку для цивільних чи військових обов'язків.

Курси громадянської освіти: освіта у сфері демократії, права людини, законів війни, медійної грамотності — важливі для розвитку культурного підґрунтя цивільної оборони.

Курси, які можна адаптувати до українського контексту:

Штабна підготовка — курс, спрямований на формування у слухачок навичок роботи у штабах, планування та координації дій у кризових ситуаціях. Учасниці опановують основи управління ресурсами, документування рішень і взаємодії між різними службами. В українському контексті це може допомогти створювати дієві цивільні резерви, здатні підсилювати державні структури під час воєнних чи гуманітарних викликів.

Розвідка — направлений на навчання інформаційної безпеки, основ тактичної розвідки, спостереження та збору інформації в умовах, що виникають під час конфліктів, надзвичайних ситуацій чи гуманітарних криз. В Україні така підготовка може стати внеском у посилення інформаційної безпеки на місцевому рівні.

Логістика — програма зосереджена на організації постачання, збереження й розподілу матеріальних ресурсів у кризових умовах. Вона навчає планувати логістичні ланцюги, враховуючи потреби різних груп населення, включно з уразливими категоріями. Для України цей досвід може посилити ефективність гуманітарної допомоги та забезпечити справедливий і прозорий розподіл.

Польова кухня — курс вчить створювати умови для харчування великої кількості людей у польових умовах: під час навчань, евакуацій або надзвичайних ситуацій. Окрім технічних навичок, слухачки отримують знання про безпечне зберігання продуктів та гігієну. В українському контексті це може бути корисним для забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб або за умов екстреної евакуації з населених пунктів.

Мотивація молоді — програма включає методи мотивації, організацію молодіжних заходів і розвиток лідерських якостей. В Україні така підготовка може стати інструментом для виховання свідомого покоління, готового брати участь у розбудові безпечної держави.

Табір для дівчат — спеціальна програма, яка створює безпечний простір для дівчат, де вони можуть розвивати лідерські навички, здобувати знання про безпеку, співпрацю та самозахист. Курс сприяє руйнуванню стереотипів про «чоловічі» та «жіночі» ролі у сфері безпеки. Для України це стане прикладом гендерно чутливого підходу, що надихає молодих дівчат активно долучатися до суспільних процесів.

Громадянська освіта — курс формує розуміння демократичних цінностей, прав і обов'язків громадян, а також ролі суспільства у підтримці стійкості держави. Слухачі вчаться критично мислити, розпізнавати дезінформацію та брати участь у громадському житті. В Україні цей напрямок може підсилити культуру громадянської відповідальності та довіри до інституцій.

3.3 Підсумок розділу 3

Svenska Lottakåren — це не просто історичний приклад, а наявна модель інтеграції жінок у систему безпеки на національному рівні.

Маючи стійку систему, яка базується на законодавчих нормах та формалізованій співпраці з державними структурами, децентралізовану модель управління та фактичної роботи, надійну систему залучення фінансування та нових членкинь, ця організація демонструє швидку реакцію на локальні виклики та забезпечує сталість та ефективність своєї роботи.

Для України цей досвід є особливо цінним, оскільки демонструє, як жіноча волонтерська організація може ефективно працювати в системі безпеки, водночас і співпрацюючи з державою, і залишаючись незалежною, гнучкою, інклюзивною та стійкою до викликів.

Система навчальних курсів Lottakåren є перевіреною роками моделлю державно-громадського партнерства, що поєднує стратегічні потреби держави у сфері цивільної оборони з експертизою громадської організації. Ключовою особливістю є механізм державного замовлення, що базується на системному моніторингу потреб регіонів у конкретних навичках цивільного населення. Це забезпечує цілеспрямованість і ефективність програм, що фінансуються державою.

Організація пропонує комплексний підхід до навчання, що охоплює як практичні аспекти кризового реагування (логістика, розвідка, штабна робота), так і розвиток лідерських якостей, інструкторських компетенцій та громадянської освіти.

Для українського контексту найбільший потенціал мають адаптовані програми зі штабної підготовки, тактичної розвідки, логістики та громадянської освіти, а також системна підготовка тренерок/ів для забезпечення сталості та розвитку навчальних програм. Ця модель демонструє, як можна організувати ефективне партнерство між державою та громадським сектором для підвищення стійкості й відпірності суспільства.

РОЗДІЛ 4. УКРАЇНА: ВІД ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДО ВСЕОХОПНОЇ ОБОРОНИ

4.1 Законодавчі основи та трансформація цивільного захисту до всеохопної оборони

Система цивільного захисту в Україні регулюється низкою законодавчих актів. Йдеться про норми Конституції України, які закріплюють право громадян/ок на життя, захист життя, здоров'я, майнових та особистих прав, а також відповідальність посадових осіб за надання можливостей реалізації цих прав тощо (Конституція України, 2006); про Кодекс цивільного захисту України, який визначає цивільний захист як функцію держави, повноваження органів влади та місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян, підприємств, установ та організацій у цій сфері (Кодекс Цивільного захисту, 2012).

Так, глава 10 цього законодавчого акту містить низку приписів щодо організації дій населення у надзвичайних ситуаціях. Стаття 39 визначає повноваження суб'єктів, на які покладено просвітницьку діяльність. Зокрема частина 2 цієї статті вказує, що «організація навчання працездатного та непрацездатного населення покладається на центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, які розробляють і затверджують відповідні організаційно-методичні вказівки та програми з підготовки населення до таких дій» (Кодекс цивільного захисту, 2012: 56).

Суб'єктом, який здійснює просвітницьку діяльність щодо цивільного захисту населення для дітей дошкільного та шкільного віку, а також здобувачів вищої освіти є установи та організації МОН України. Частина 5 цієї статті визначає, що громадські організації також можуть організовувати навчання відповідно до своїх статутів.

Законодавство визначає (частина 1 статті 40) обов'язкове навчання лише для населення, яке працює. Таке навчання має проводитися у робочий час та коштом роботодавця за програмами підготовки «населення діям у надзвичайних ситуаціях, а також під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту» (Кодекс цивільного захисту, 2012: 59).

Частина 1 статті 42 стверджує, що населення, яке не працює, має самостійно здобути знання з цивільного захисту. Джерелом самоосвіти має слугувати «інформаційно-довідковий матеріал з питань цивільного захисту, правил пожежної безпеки у побуті та громадських місцях» (Кодекс цивільного захисту, 2012: 60). Непрацююче населення має право на отримання через медіа від органів державної влади та місцевого самоврядування наочної продукції та відомостей про надзвичайні ситуації, у зоні яких або у зоні можливого ураження від яких може

опинитися, а також про способи захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних такими надзвичайними ситуаціями (Кодекс цивільного захисту, 2012: 60).

Попри те, що частина 2 статті 42 визначає обов'язковим створення консультативних пунктів та призначення осіб, відповідальних за організацію їхньої роботи (Кодекс цивільного захисту, 2012: 60), такий підхід є формальним. У підсумку частина дорослого населення на законодавчому рівні не охоплена просвітницькою діяльністю у питаннях цивільного захисту. Методи та форми навчання визначені як умовні, формальні, такі, що здебільшого орієнтовані на отримання певної суми теоретичних знань.

Зокрема законодавство визначає пріоритетними методи навчання: створення організаційно-методичних вказівок (частина 2 статті 39), обладнання інформаційно-довідкових куточків з питань цивільного захисту (частина 3 статті 40), проведення обов'язкового інструктажу для осіб, які виконують роботи, пов'язані із підвищенням цивільної небезпеки (частина 4 статті 40), проведення обов'язкового інструктажу для осіб, які виконують роботи, пов'язані із підвищенням цивільної небезпеки (частина 4 статті 40), проведення змагань серед дітей та молоді з метою популяризації культури безпеки життєдіяльності (частина 2 статті 41) (Кодекс цивільного захисту, 2012: 59–61).

Створена система цивільного захисту виявилась недостатньо адаптованою до умов воєнного часу. Ця модель формувалась у мирний час і відповідно враховувала його безпекові ризики та потреби. Увага зосереджувалася на природних і техногенних катастрофах, а не на масованих ракетних ударах, бойових діях чи евакуації мирного населення із зони бойових дій.

Частково зміну безпекової моделі врахували у Законі України «Про національну безпеку України», прийнятому у 2018 році. Цей закон став основою для розвитку територіальної оборони, добровольчих формувань громад з акцентом на цивільну стійкість (підтримка життєздатності суспільства під час війни (евакуація, кіберзахист, продовольча безпека тощо). Згідно з його нормами (п. 1 статті 12), до складників сектору безпеки та оборони України, окрім сил оборони, сил безпеки та об'єктів оборонно-промислового комплексу, належать громадян(к)и та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки (ЗУ «Про національну безпеку», 2018: 4).

Питання активного залучення місцевих органів влади та громадян/ок до цивільного захисту відображено у Законі України «Про основи національного спротиву», прийнятому у 2021 році. Правові норми цього Закону, а саме п. 10 статті 1 та п. 2 статті 3, визначають мету та завдання підготовки громадян/ок до національного спротиву

(цивільна готовність є його складником)². Зокрема йдеться про роль державних органів та місцевого самоврядування у формуванні у населення громадянської позиції та стійкої мотивації, набуття ним знань та практичних умінь, необхідних для захисту країни. У п. 1 статті 23 зазначається, що фінансування та матеріально-технічне забезпечення національного спротиву здійснюється за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також з інших не заборонених законодавством України джерел (ЗУ «Про національну безпеку України», 2022).

Обидві системи — національний спротив та цивільний захист спрямовані на збереження життя людей, забезпечення функціонування громад у протидії загрозам (воєнним, техногенним, гуманітарним). Так, п. 8 статті 1 цього Закону визначає національний спротив як «комплекс заходів, які організовуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику непоправних втрат» (ЗУ «Про національну безпеку України», 2022: 3).

Прикладом практичної реалізації згаданих вище законодавчих актів є Постанова Кабміну № 478 від 18.04.2025 р. «Про функціонування центрів підготовки громадян до національного спротиву». Так, на прикладі Київського міського центру підготовки громадян/ок до національного спротиву визначено порядок та примірне положення про цю комунальну організацію (Постанова Кабміну № 478 від 18.04.2025 р.).

У сфері національної безпеки питання цивільного захисту є одним з основних компонентів. Дослідники вважають, що категорія «національна безпека та оборона» є спорідненими та взаємопов'язаними, особливо у визначенні інституційних завдань державних органів влади. Водночас між ними існують відмінності, оскільки, реалізуючи оборонну функцію, держава лише частково забезпечує національну безпеку, тим самим охоплюючи базові й ключові її аспекти, «створюючи для неї

² Термін «цивільна готовність» не має чіткого визначення в українському законодавстві. Існують семантично споріднені поняття, які пояснюють «цивільну готовність» як здатність швидко і належним чином реагувати на загрози, надзвичайні та кризові ситуації, ліквідацію (мінімізацію) їхніх наслідків та комплекс превентивних заходів (планування, навчання, тренування) (Термінологічний словник-довідник у сфері національної стійкості [упоряд. О. Резнікова, К. Войтовський]: Київ: НІСД, 202. С. 15). У шведській концепції всеохопної оборони термін «цивільна готовність» є одним із засадничих понять і означає частину цивільної оборони, яка передбачає, що суспільство в цілому (органи державної влади, муніципалітети, приватні компанії, громадські організації, громадян(к)и) готуються до війни (New total defence resolution Sweden. <https://www.government.se/press-releases/2024/10/new-total-defence-resolution-for-a-stronger-sweden/> (дата звернення: 03.10.2025)).

мінімально необхідний рівень живучості. Адже без вирішення оборонних питань, без гарантування правосуб'єктності держави буде неможливо забезпечувати усі інші складові національної безпеки» (Богуцький, Григоренко, Журавель, 2021: 38).

Загалом українська система розмежовує «військову оборону» і «цивільний захист», не інтегруючи їх у єдиний механізм, що знижує ефективність реагування і підвищує вразливість населення в умовах тотальної небезпеки.

Розуміння співвідношення між національною безпекою, обороною та цивільним захистом дозволяє побачити, що підходи до організації системи захисту населення мають не лише практичний, а й ідеологічний вимір. Принципи цивільного захисту, що функціонують сьогодні, загалом були сформовані ще у межах радянської ідеологічної доктрини.

Українська модель цивільного захисту еволюціонувала з радянської системи цивільної оборони, метою якої був захист населення від наслідків збройних дій і катастроф. Вона спиралася на тотальну державну монополію: держава — єдиний суб'єкт управління, громадянин — об'єкт опіки. Її ключова вада — реактивність, вона покликана не запобігати, а ліквідовувати. Цей принцип вкорінено у термінології Кодексу — «ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій», «евакуація», «порятунок», але практично відсутнє поняття «готовності» (Кодекс цивільного захисту, 2012: 60).

Система діє лише після того, як кризова ситуація сталася.

Ще однією проблемою функціонування системи цивільного захисту є монополізація компетенцій: державна служба (ДСНС) сконцентрована на виконавчих функціях, натомість місцеві громади позбавлені автономії у створенні власних механізмів стійкості. Внаслідок цього формується інституційна безпорадність — кожен рівень очікує наказів «згори», тоді як сучасні кризові ситуації потребують швидкого реагування та самостійності у прийнятті рішень.

«Девіз ДСНС — запобігти, врятувати, допомогти. Навіть тут читається оця стратегія, що є інституція, яка бере на себе відповідальність. Тобто ви не несете відповідальності за те, що відбувається з вами... І будь-якого з українських керівників ДСНС дуже складно повернути до того, що є суспільство і суспільство має бути партнером у цьому... Так от шок для мене був, що я жодного разу в українському Кодексі цивільного захисту не зустріла слово “суспільство”. Там є населення, там є майно, там є територія, але немає слова “суспільство”. І це вже ілюструє парадигму українську і шведську в розбудові цивільного захисту» (лідерка громадської організації, яка навчає цивільній готовності за шведськими методиками, інтерв'ю 18).

Загалом ідеться й про відсутність концепції «цивільної готовності» як частини системи цивільного захисту. В Україні цивільний захист залишається службою реагування, а не інституцією стійкості. Законодавство не передбачає широких механізмів громадської участі, підготовки населення, локальної автономії, які є визначальними у сучасних концепціях всеохопної оборони.

Попри зовнішню модернізацію, українське законодавство лише адміністративно впорядкувало стару систему, не змінивши її парадигму.

Практично неієздатність цієї моделі стала очевидною під час широкомасштабного вторгнення російського агресора. Ілюзія формальної готовності, брак системної децентралізації, відсутність партнерства з населенням свідчать про її неефективність. Натомість в умовах війни громадяни фактично демонструють на практиці ідеї всеохопної оборони, створюючи локальні системи оповіщення, мережі гуманітарної допомоги, ініціюючи волонтерські групи та навчання практик цивільної готовності тощо. Нинішні досвіди війни підштовхують державні інституції та суспільство до переходу від концепції цивільного захисту до концепції всеохопної оборони.

Концептуальні ідеї цього переходу відображено у Стратегії воєнної безпеки України, затвердженій Указом Президента України № 121/ 2021 у 2021 році. Цей документ визначає поняття «всеохопної оборони» як «використання усіх можливих ресурсів держави й суспільства в обороні — не лише збройних сил, але й економіки, інфраструктури, населення, систем управління» (Стратегія воєнної безпеки України, 2021). Такий підхід означає створення ефективної взаємодії між різними складниками: оборона, інформаційна безпека, економіка, суспільство. Відповідно, держава залучає всі ресурси — людські, інституційні, матеріальні — не лише у випадку війни, а й у мирний час для стримування, превенції та підвищення стійкості, орієнтуючись на формування системи цивільної готовності населення ефективно реагувати на загрози та кризові ситуації та відновлення після них.

Перехід від цивільного захисту (реакція) до всеохопної оборони (превенція + стійкість) — це зміна соціального контракту: держава перестає бути монополістом-опікуном, а стає координатором партнерської децентралізованої системи оборони, яка включає як військові, так і невійськові компоненти (Стратегія воєнної безпеки України, 2021).

Побудова дієвої системи всеохопної оборони передбачає не лише реформу інституцій, а й трансформацію суспільних підходів до безпеки. У цьому контексті важливо враховувати гендерний вимір безпеки, адже ефективна система цивільної готовності має забезпечувати рівні можливості для участі жінок і чоловіків, а також реагувати на специфічні потреби різних соціальних груп у кризових ситуаціях. Гендерний вимір безпеки стає визначальним критерієм зрілості сучасної оборонної

політики, адже він виявляє, наскільки система здатна інтегрувати весь людський потенціал — не лише формально, а й практично.

Попри те, що українське законодавство проголошує рівність прав громадян і громадянок на безпеку та захист життя, у законодавстві, що регулює питання цивільного захисту, відсутня гендерна перспектива. Хоча резолюція РБ ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» зобов'язує держави забезпечувати участь жінок у прийнятті рішень у сфері безпеки та захисту, враховувати їхні потреби при плануванні заходів цивільного захисту (Резолюція РБ ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека»), українське законодавство поки що не імплементувало ці принципи.

Формально жінки й чоловіки мають однакові права та обов'язки щодо участі у заходах цивільної готовності, однак на практиці особливі потреби жінок у кризових і воєнних умовах залишаються поза увагою — передусім право на захист і доступ до навчання. Закон передбачає обов'язкове навчання працюючих і право на самоосвіту для непрацюючих, тому жінки, які частіше виконують доглядові функції, менш охоплені системною підготовкою. Норми також не враховують потреб під час евакуації (вагітні, матері з малими дітьми, жінки похилого віку), що створює ризики у плануванні укриттів, маршрутів і гуманітарного забезпечення.

Під час війни жінки масово долучаються до добровольчих формувань, органів територіальної оборони, волонтерських ініціатив, однак у нормативно-правових актах їхня роль не артикульована. Відсутні програми підтримки та професійної підготовки жінок у сфері кризового менеджменту й цивільного захисту.

Отже, необхідне оновлення законодавства з урахуванням сучасних воєнних загроз, переходу від формального до практичного навчання, інтеграцією жінок у систему цивільної готовності (як складника всеохопної оборони). Йдеться також про визначення механізмів організації гнучких форм навчання (онлайн-курси, вечірні тренінги, дистанційні програми) для жінок з доглядовими обов'язками.

Законодавчо варто закріпити вимоги до евакуаційних планів з урахуванням жінок з дітьми, вагітних, людей з інвалідністю, встановити стандарти облаштування укриттів (санітарні умови, доступність, дитячі зони) з урахуванням потреб жінок та їхніх родин. Необхідно розширити повноваження громадських організацій у сфері навчання та просвітництва, забезпечивши державне фінансування відповідних програм.

Ухвалення нових законодавчих актів саме по собі не гарантує реальної зміни підходів. Важливо, як ці ініціативи діють на практиці та чи забезпечують вони підвищення рівня всеохопної оборони, залучення громадян/ок до цивільної готовності, розвиток локальних механізмів стійкості, чи враховують гендерні аспекти безпеки. Ці питання розглянемо у наступному підрозділі.

4.2 Впровадження принципів всеохопної оборони у практику

Під час дослідження було вивчено досвід залучення громадян/ок до цивільної готовності та врахування гендерних аспектів безпеки у громадах різних регіонів України. Добір громад здійснювався з урахуванням диференційованих характеристик — демографічних параметрів (чисельність населення)³, географічного чинника (віддаленість від зони бойових дій) та інфраструктурного аспекту (наявність стратегічних об'єктів). Якісний компонент дослідження включав 37 глибинних інтерв'ю. Географічно інтерв'ювання охопило респондент_ок із різних регіонів України, зокрема Хмельницької, Київської, Львівської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Рівненської, Одеської та Закарпатської областей. В опитуванні взяли участь мешкан_ки територіальних громад столиці, обласних центрів (Львів, Одеса, Хмельницький, Суми), а також міст Ромни, Кам'янець-Подільський, Новодністровськ, Шепетівка, Старокостянтинів, Нетішин, Тячів, Переяслав-Хмельницький та сіл Кіпті й Вовчок (Чернігівська область), Піща (Волинська область), Антонівці та Стара Ушиця (Хмельницька область), Милівці (Рівненська область). За критерієм наявності стратегічних об'єктів до вибірки були включені громади, на території яких розміщено: АЕС (м. Нетішин), ГЕС (м. Новодністровськ), об'єкти військової інфраструктури (м. Шепетівка, м. Старокостянтинів), прикордонну зону з Республікою Білорусь (с. Милівці, с. Піща). Результати інтерв'ю засвідчили, що мешкан_ки більшості громад розглядають організацію всеохопної оборони вузько, лише як модель адміністративного реагування на низку небезпек та створення комплексу заходів для забезпечення безпеки життя і здоров'я людей: організація бомбосховищ, евакуація населення, надання гуманітарної допомоги, підтримання життєдіяльності. Лише у частині громад організовано навчання з цивільної готовності. Це переважно тренінги з тактичної медицини, мінної безпеки, психологічної стійкості, резильєнтності та володіння зброєю. Радше винятком є організація у деяких громадах курсів виживання, хімічної безпеки, тактичного вишколу.

Більшість освітніх ініціатив з цивільної готовності мають фрагментарний характер і зосереджені на короткострокових тренінгах. Такі форми підготовки, безумовно, підвищують індивідуальну спроможність громадян/ок діяти в екстремальних умовах, однак вони не формують цілісної системи громадянської стійкості, що є однією із ключових рис концепції всеохопної оборони.

³ В українському законодавстві немає офіційно закріплених критеріїв для класифікації громад за чисельністю населення. За даними урядового порталу ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ <https://decentralization.gov.ua/newgromada> (дата звернення: 09.09.2025) громади поділяються на малі (до 5 тисяч мешканців); середні (від 5 тисяч до 15 тисяч мешканців); великі (від 15 тисяч до 25 тисяч мешканців); дуже великі (понад 25 тисяч мешканців)

Рівень цивільної готовності суттєво варіюється між громадами. Міські громади мають краще налагоджену інфраструктуру освітньої підготовки: діють Центри підготовки громадян до національного спротиву, Центри цивільної готовності, навчальні програми благодійних фондів, громадських організацій та Червоного Хреста. Натомість невеликі сільські громади залишаються поза системними програмами навчання, що свідчить про нерівність у доступі до безпекових знань і практик.

У розвитку моделі всеохопної оборони ключову роль відіграє активність громадян_ок. Учасни_ці інтерв'ювання зазначають, що саме їхня проактивна позиція часто компенсує нестачу державних ініціатив та ресурсів.

«Якщо у нас такий сусід, то відповідно ми повинні бути наготові в усіх планах, не тільки у медицині, в планах домовленостей, в планах безпековості, абсолютно у всьому» (керівниця селищної громади, яка організувала навчання жінок цивільної готовності, інтерв'ю 12).

«В організації цивільного захисту слід віддати належне громадянському суспільству... головне не лінуйся й будь проактивним. Пам'ятаєте, як у перші місяці повномасштабної війни суспільство згуртувалося. Натомість зараз велика небезпека у тому, що люди звикли і не реагують належно на небезпеку» (лідерка громади, інтерв'ю 11).

Локальні механізми стійкості формуються завдяки громадській активності, партнерству з владою та волонтерами, що свідчить про перехід до моделі всеохопної оборони. Проте цей перехід має характер переважно «знизу вгору», що потребує державного стратегічного підкріплення й інституційного узгодження.

Загалом в українському суспільстві спостерігається початковий етап переходу до моделі всеохопної оборони: громади поступово перебирають на себе функції організаторів навчання, формуються партнерства між владою та громадянським суспільством, зростає роль волонтерських ініціатив.

Інституційними провайдерами навчання є Центри підготовки громадян до національного спротиву, Центри цивільного захисту, військові частини, громадські організації та донорські структури. Вони розробляють плани реагування на надзвичайні ситуації — від воєнних до природних катастроф, забезпечують методичну базу та матеріальну підтримку тренінгів. Ці організації сприяють підвищенню обізнаності громадян_ок та розвитку жіночого лідерства у сфері безпеки:

«Якщо порівняти війну з ковідом, то тоді можна було б боротися по одному, дотримуватися гігієни і так далі, але під час війни має бути масове щеплення. Я б сказав, що національний спротив — це щеплення від війни, від біди, від смерті. Під час війни ми даємо людині сили, даємо їй повірити, що у нас будь-яка дівчина може взяти пістолет, зарядити і зробити постріл» (керівник обласного Центру підготовки громадян до національного спротиву, інтерв'ю 23).

Установи-організатори навчання цивільної готовності не лише поширюють знання, але й формують нову культуру безпековості у суспільстві. Результати інтерв'ю з представницями цих організацій свідчать, що включення жінок як повноправних суб'єктів безпеки є передумовою формування стійкого суспільства та ефективної системи всеохопної оборони. Без залучення жінок у програми цивільної готовності неможливо сформувати стійке суспільство. Перспективи розвитку організатори пов'язують з підготовкою жінок-інструкторок, утворенням постійних навчальних центрів, розробкою єдиних стандартів підготовки та цифрових освітніх ресурсів.

4.3 Підсумок розділу 4

Система цивільного захисту України залишається переважно централізованою. Її концепція й досі спирається на радянську парадигму державного патерналізму, де громадян(к)и розглядаються не як активні суб'єкти безпеки, а як об'єкти захисту. Перехід до моделі всеохопної оборони, започаткований після 2021 року, означає не лише оновлення нормативної бази, а й глибинну зміну суспільного договору — від державного монополізму до партнерства між державою та суспільством.

Перехід від моделі цивільного захисту до всеохопної оборони перебуває на етапі становлення. Його успішність залежить від здатності держави поєднати реформи у цій сфері з реальною підтримкою громадських ініціатив, інтегрувати гендерну перспективу у політику безпеки та розвивати культуру цивільної готовності як спільну відповідальність держави й суспільства.

Результати дослідження показали, що ключовими рушіями цієї трансформації виступають громади, які фактично реалізують принципи всеохопної оборони «знизу вгору». Саме їхні локальні ініціативи забезпечують реальну стійкість і практичну готовність населення. Водночас держава поки що не створила системних умов для масштабування цих практик — відсутні сталі механізми координації, фінансування та освітньої інтеграції.

Особливої уваги потребує гендерний аспект безпеки. Жінки є активними учасницями волонтерських і освітніх ініціатив, однак чинне законодавство не враховує їхніх специфічних потреб і потенціалу розвитку. Відсутність гендерно чутливих підходів у плануванні евакуаційних заходів, навчальних програм і просвітницьких політик знижує ефективність системи всеохопної оборони загалом.

РОЗДІЛ 5. ЖІНОЧЕ ЛІДЕРСТВО У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ ЯК СКЛАДНИК ВСЕОХОПНОЇ ОБОРОНИ

5.1 Соціальні мотиви та виклики участі жінок у системі цивільної готовності

Перехід від концепції централізованого цивільного захисту до моделі всеохопної оборони відкриває для українського суспільства новий вимір — вимір громадянської участі. Якщо раніше безпека розумілася як виключна функція держави, то тепер вона дедалі більше сприймається як спільна справа держави, громад та громадян/ок.

Залучення жінок у систему цивільної готовності є не лише питанням гендерної рівності, а й умовою ефективності та стійкості суспільства. Жінки є не лише рушійною силою низки локальних ініціатив, організаторами різних спільнот взаємодопомоги та лідерства. У кризових ситуаціях жінки часто виконують функції турботи, підтримки вразливих груп, координації побутових процесів тощо. Їхня участь розширює межі традиційного розуміння безпеки — від суто військових і технічних дій до соціальної згуртованості, довіри та відновлення громад. Це безпосередньо узгоджується з п. 17 Стратегії воєнної безпеки України, де «всеохопна оборона передбачає участь громадянина/ки у підготовці до оборони, забезпечення стійкості суспільства» (Стратегія воєнної безпеки України, 2021). Залучення жінок до навчання з цивільної готовності, кризового реагування та волонтерських мереж перетворює традиційну модель «державної безпеки» на «громадянську безпеку», що базується на взаємній відповідальності, довірі та локальній ініціативі.

Досвід жінок дозволяє не лише розширити рамки безпеки, а й наповнити її людським, ціннісним змістом.

Мотиви участі жінок у заходах цивільної готовності часто поєднують особисту відповідальність і суспільну солідарність. Для багатьох жінок це спосіб реалізувати громадянську позицію, здобути практичні навички самозахисту й захисту близьких, долучитися до спільної справи. Відповіді учасниць інтерв'ю показали різний діапазон мотивів: від простої зацікавленості освітнім контентом до усвідомленої потреби отримати необхідні знання, підвищити рівень власної безпеки й реалізувати професійні потреби тощо. Деякі респондентки засвідчили про своє прагнення отримати нові знання та практичні уміння, щоб використати їх для участі у бойових діях.

Жінки звернули увагу на користь отриманих знань і навели приклади їх використання у практиках повсякдення, наголошуючи на важливості відпрацювання практичних умінь.

«Тому що, розумієте, є золота година і десять платинових хвилин, як ми говоримо, це той час, який є найцінніший у наданні домедичної допомоги. Тобто зупинка кровотечі має бути дуже швидкою, час іде буквально на секунди, пів хвилини, і це може бути критична кровотеча, і людину вже не спасеш» (учасниця навчальних тренінгів з цивільної готовності, інтерв'ю 7).

Учасниці інтерв'ю зазначають, що надають перевагу професійному досвіду тих, хто навчав. Вони стверджують, що отримали знання, досвід та враження від знайомства та спілкування з висококваліфікованими фахівцями та практиками.

«Я отримала більше, ніж мала. Там справді хлопці дуже розумні, дуже відповідальні і досвідчені. Тобто було дуже цікаво спілкуватися і навіть навчитися тої поведінки, сили духу, навіть не то, що від людей з бойовим досвідом, а просто як людей великого духу... тобто було і моральне захоплення, і позитивні емоції, і досвід» (учасниця навчальних тренінгів з цивільної готовності, інтерв'ю 1).

Більшість жінок вважають, що навчання цивільної готовності все ж є їхнім правом, а не обов'язком. Свою позицію вони аргументували тим, що людина має обирати, що їй більше подобається та є сферою її інтересів, до чого вона має хист та у чому вже має набутий професійний та життєвий досвід. Усе, що перетворюється на обов'язок, — це проти волі людини, а тому сприймається негативно. Кожна людина не зобов'язана бути здатною боротися з усіма суспільними викликами та небезпеками. Натомість якщо вона хоче бути активною учасницею суспільного життя, якщо здатна впливати на те, що відбувається довкола, то тоді варто рухатися у тому напрямку, який їй цікавий та у якому вона має знання і досвід. Тому аргументувати необхідність навчання та мотивувати жінок до участі у тренінгах з цивільної готовності треба через зацікавленість та усвідомлення, що це необхідно. Респондентки стверджують, що нав'язувати не вийде, якщо людині просто буде нецікаво, то вона не буде витрачати свій час.

Учасниці інтерв'ювання визначили потребу систематичного проходження курсів з цивільної готовності, оскільки знання, якщо їх не використовувати, швидко втрачають свою практичну цінність (тому потрібно час від часу уміння відпрацьовувати). Системність у навчанні доцільна з огляду й на те, що стрімко розвиваються нові технології і тому знання потрібно постійно оновлювати, враховуючи новації.

Жінки під час навчання відчують низку бар'єрів: гендерні стереотипи, що знецінюють їхню спроможність бути лідерками чи інструкторками у сфері безпеки; доглядове навантаження (діти, літні родичі), що обмежує можливість проходити навчання у стандартному форматі; формальність інституційних підходів, де жінок розглядають радше як «група ризику», ніж як рівноправних учасниць безпекового

процесу; недоступність програм цивільної готовності у громадах, відсутність гнучких графіків, адаптованих навчальних матеріалів.

«Ми завжди вважаємо, що я не можу на рівні з чоловіками щось робити, або я слабка, або в мене менше досвіду. А насправді, коли починаєш на навчаннях працювати, то часто виявляється, що це зовсім не так» (учасниця навчальних тренінгів з цивільної готовності, інтерв'ю 6).

Попри наявність позитивного досвіду, частина респонденток звернули увагу на труднощі у виконанні нормативів, де необхідно було продемонструвати фізичну підготовленість та витривалість.

Подолання окреслених бар'єрів можливе лише за умови комплексного підходу, що поєднує державну політику, місцеве врядування та громадські ініціативи. Йдеться про необхідність інституційного закріплення гендерно орієнтованих підходів у сфері безпеки — від розроблення навчальних програм і тренінгів до створення гнучких умов участі для жінок із доглядовими обов'язками. Важливим є також перегляд навчальних форматів: запровадження коротких модулів, онлайн-курсів, мобільних навчальних команд, що дозволить залучити ширше коло учасниць.

Релевантним є створення мережі підтримки й обміну досвідом між громадами, навчальними центрами, волонтерськими та громадськими організаціями. Саме через горизонтальні зв'язки формується нова культура безпеки — від взаємодопомоги до партнерства. Подолання бар'єрів участі жінок у системі цивільної готовності — це не лише питання рівності можливостей, а й умова розбудови соціальної стійкості та демократичного управління безпекою.

У цьому процесі суттєву роль відіграють жіночі громадські організації та ініціативи, які вже сьогодні створюють практичні моделі навчання, координації та підтримки. Саме вони стають посередниками між державою та суспільством, формуючи нову архітектуру всеохопної оборони — людиноцентричну, інклюзивну й засновану на довірі та взаємній підтримці.

5.2 Громадські жіночі ініціативи у сфері цивільної готовності: від хаотичних практик до системних моделей

Громадські жіночі організації в Україні відіграють важливу роль у формуванні практик цивільної готовності на місцевому рівні. Вони заповнюють інституційні прогалини державної системи цивільного захисту, поєднуючи навчання, просвітництво, психологічну підтримку та розвиток лідерства серед жінок.

В останні роки в Україні формується унікальний досвід жіночих громадських організацій, що реалізують освітні проекти з цивільної готовності жінок. Серед найбільш помітних ініціатив:

ГО «Українська жіноча варта» (м. Київ) понад 10 років реалізує програму «На варті себе, родини, країни», де жінки опановують тактичну медицину, протимінну безпеку, психологічну допомогу, тактичний вишкіл та основи виживання в екстремальних умовах, економічну стійкість та фінансову стабільність тощо. Має власні інформаційні ресурси та канали комунікації.

ГО «Ліга сучасних жінок» (м. Суми) упродовж останніх років реалізує проекти «Обізнана та захищена», «Безпечний простір для жінок та дівчат», де жінки отримують знання та вміння з протидії гендерно зумовленому насильству, психологічній стійкості, вивчають основи фінансової стабільності та домедичної допомоги.

ГО «Студія громадських жіночих ініціатив» (м. Миргород) орієнтується в освітній діяльності на жінок з віддалених сільських громад та реалізує проект «Жінки села: об'єднані задля безпеки», де учасниці проекту отримують знання й уміння з тактичної медицини, психологічної підтримки, економічної безпеки.

ГО «Право громад» (м. Ромни, Сумщина) реалізує локальні освітні проекти, де поєднуються практичні тренінги з тактичної медицини, психологічної стійкості, лідерства, самооборони, інклюзивної безпеки та кризового реагування.

ГО «Кіптівська жіноча спілка» (с. Кіпті, Чернігівщина) реалізує у межах своєї громади проект «Безпечна громада — щаслива жінка», де знайомить жінок з основами домедичної допомоги, протимінної безпеки, психологічної стійкості, фінансової стабільності.

У більшості випадків їхня діяльність розгортається не завдяки державній політиці, а всупереч їй, завдяки енергії локальних лідерок і горизонтальним зв'язкам між громадами. Навчальні проекти зазвичай проводяться на волонтерських засадах або мають обмежене фінансування, часто це використання грантових коштів. Фінансування проектів за кошти фізичних осіб, які безпосередньо беруть участь,

також не є вирішенням проблеми. Відсутність фінансування ставить низку проєктів час від часу на паузу, а інколи вони припиняють свою реалізацію.

Попри обмежене фінансування та відсутність координації, ці громадські організації створюють практичні моделі локальної безпеки, що заповнюють інституційні прогалини державної системи цивільного захисту. Вони реалізують на практиці принцип «громадянської участі у всеохопній обороні», закладений у розділі IV Стратегії воєнної безпеки, де зазначено, що стійкість держави забезпечується взаємодією органів влади, громад і громадянського суспільства (Стратегія воєнної безпеки).

У своїй роботі ці організації спираються на принцип того, що **навчання не примус, а взаємодія**. Поширеними в їхній діяльності є інтерактивні та тренінгові методики навчання. Створюються клуби жіночої взаємодопомоги, які мають на меті вибудувати довірче коло серед жінок та дівчат.

Набувають поширення методи та форми освіти для дорослих за шведською моделлю (використання досвіду скандинавських народних шкіл), авторських методів та підходів (інтерактивна гра «Місія здійснена» ГО «Ліга сучасних жінок»; зустріч «Кава з поліцейським» ГО «Кіптівська жіноча спілка») тощо.

Використовуються методики самонавчання та особистий досвід учасниць навчальної взаємодії. Важливу роль відіграє залучення жінок-ветеранок як тренерок, що дає учасницям приклади реальної поведінки у кризових ситуаціях, руйнує стереотипи й має терапевтичний ефект. Їхній досвід може допомогти руйнувати стереотипи, показуючи, що жінки здатні виконувати ті ж завдання, що й чоловіки. Жінки-ветеранки отримують нову суспільну роль як наставниць, а не лише тих, хто «пройшли війну». Робота з цивільними жінками дозволяє формувати горизонтальні спільноти, які допомагають вирішити кризові ситуації у мирному житті.

Цей досвід є більш реальним, ніж теоретичні інструкції. Передача досвіду може стати терапевтичною практикою, яка допоможе переосмислити власний шлях та реінтегруватися у цивільне життя. Такі ініціативи створюють **спільноти довіри**, які забезпечують психологічну стійкість і готують громади до дії під час криз.

Рівний доступ жінок до знань, навичок та ресурсів для ефективної участі у цивільному захисті, реакції на надзвичайні ситуації та відновленні ґрунтуються на уникненні стереотипного зображення жінок як виключно вразливої групи.

Водночас навчальних програм, орієнтованих на вразливі групи жінок, обмаль. Зазвичай вони реалізуються у співпраці з громадськими організаціями, що працюють у напрямках інклюзивної підтримки, з благодійними фондами та на запити державних інституцій, зокрема ДСНС та Національної поліції України.

Також серед проблем організації навчання цивільної готовності жінок у громадах є **вплив стереотипних уявлень**, які обмежують їхні можливості та формують упереджене ставлення. Усталені уявлення можуть виникати з культурних традицій, історичних уявлень, медіа та соціального виховання. Очікується, що жінка насамперед має бути господинею, матір'ю та дружиною. Її призначення — народити і виховати дітей. Оскільки домашня праця часто у суспільних переконаннях сприймається як другорядна, то у жінок створюється почуття провини, що вони не виправдовують очікування інших людей — наприклад, не встигають поєднувати професійну діяльність та домашні обов'язки.

«З того, що я бачу, це все ж таки нерівність у родині. Дуже багато зобов'язань жінки несуть, рабство відмінили, але не у головах людей» (лідерка жіночої організації, яка реалізує навчальні проєкти з цивільної готовності для жінок, інтерв'ю 20).

Варто зазначити, що суттєва частка населення під час війни, особливо у сільських громадах, **перебуває на межі виживання**, що є вагомим чинником низької мотивації проходити навчання. Респондентки стверджують, що коли їхні думки спрямовані на те, де взяти гроші, то енергії на інші заняття просто не вистачає.

Ще однією проблемою є **нестача фахівців/чинь**, що у підсумку зумовлює обмежене охоплення населення підготовкою та погіршує якість навчання, робить його почасти формальним через перевантаженість тренерів.

Інституційна підтримка проєктів з цивільної готовності недостатня, оскільки бракує системності, фінансування та кадрового забезпечення. Питання цивільної готовності часто розпорошене між різними відомствами. У підсумку відсутність єдиної координації призводить до дублювання чи, навпаки, до прогалин у роботі. Саме через партнерство між державними структурами (ДСНС, Нацполіція, місцеве самоврядування) та жіночими ГО формується **нова архітектура безпеки**, в основі якої — довіра, горизонтальні зв'язки та готовність діяти у кризових обставинах.

Отож ініціативи жіночих громадських організацій у створенні та реалізації освітніх проєктів з цивільної готовності жінок має локальний характер. Вони реалізуються завдяки ентузіазму лідерок та грантовим ресурсам. Державна політика підтримки таких ініціатив відсутня, а співпраця з органами влади має ситуативний характер. Немає координації між ГО — відсутня мережа або платформа обміну досвідом. Навчальні модулі розрізнені, не стандартизовані, відсутня сертифікація.

Жіночі громадські організації дедалі частіше шукають партнерства з органами влади, ДСНС, Нацполіцією, міжнародними донорами та місцевими громадами. Ці партнерства демонструють, що **за умов системної підтримки** жіночі ініціативи можуть стати **інституційною опорою всеохопної оборони та цивільної готовності населення**.

Перехід від хаотичних практик до системних моделей потребує: створення державної програми підтримки жіночих ініціатив у сфері всеохопної оборони; формування національної мережі тренерок і волонтерок; забезпечення сталого фінансування та інтеграції таких проєктів у політику всеохопної оборони; визнання жіночих громадських організацій як партнерів держави у сфері безпеки та відновлення.

5.3 Підсумок розділу 5

Залучення жінок у систему цивільної готовності є стратегічною потребою для держави, що перебуває у стані війни. Від їхньої підготовленості до дій у кризових ситуаціях знижується соціальна вразливість родин, підвищується психологічна готовність населення й інтегрується гендерний вимір у політику і практику всеохопної оборони. Жіноче лідерство у громадах посилює горизонтальні мережі довіри — ключову умову стійкості суспільства під час війни.

На основі аналізу жіночих ініціатив виокремимо ключові напрями державної політики, що мають бути інтегровані у реалізацію Стратегії воєнної безпеки України:

Інституціоналізація жіночих ініціатив — передбачити у державних програмах з національної стійкості окремий напрям підтримки громадських об'єднань, які займаються цивільною готовністю.

Створення національної мережі жінок-тренерок з цивільної готовності.

Така структура може бути включена у реалізацію *планів територіальної оборони* як добровільний складник.

Гендерна інтеграція у воєнну політику.

З урахуванням *Національного плану дій «Жінки, мир, безпека» (2022–2025)*, варто посилити роль жінок як тренерок, лідерок, аналітикинь у сфері цивільної безпеки.

Системність і стандартизація навчальних програм.

Важливо запровадити єдиний державний стандарт підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях з окремими модулями для жінок і родин.

Стратегія воєнної безпеки України (2021) створює нормативну рамку, у межах якої жіночий громадський сектор може отримати інституційне визнання й державну підтримку. Подальший розвиток цього напрямку має спиратися на державно-громадське партнерство, інтегроване у систему всеохопної оборони, а також на визнання жінок як активних суб'єктів безпеки, а не лише вразливої групи.

Україна ще не має власного аналога Svenska Lottakåren, проте існує критична маса жіночих ініціатив, які у своїй сукупності виконують ті самі функції — навчають,

підтримують, координують, надихають. Їхня діяльність показує: **жінки — це не лише «вразлива група», а ключовий ресурс національної безпеки.**

Системна підтримка цих організацій може перетворити «хаос ентузіазму» на **інституційну опору всеохопної оборони**, створивши українську модель «Lottakåren XXI століття», побудовану на принципах рівності, громадянської активності, локальної стійкості, довіри між державою і громадою.

Так жіночі громадські організації стають не лише агентами підтримки у кризових ситуаціях, а й фундаментом нової безпекової культури України, що поєднує професіоналізм, солідарність і людяність.

РОЗДІЛ 6. ПІДСУМКИ

Аналіз шведського досвіду показує, що ефективна система національної безпеки спирається не лише на військову спроможність, а й на активну участь громадянського суспільства. У Швеції всеохопна оборона базується на принципі спільної відповідальності — коли держава, громади й громадяни разом забезпечують стійкість і реагування на кризи.

Для України цей підхід не лише актуальний, а й реалістичний, з огляду на сильний волонтерський рух і активні громади, які вже фактично втілюють його елементи. Наступний крок — інституційно закріпити цю участь і створити правові та фінансові механізми співпраці між державою, громадами та громадськими організаціями.

Досвід Svenska Lottakåren підтверджує, що гендерний складник підсилює ефективність цивільної оборони. Формалізоване партнерство держави з жіночими волонтерськими спільнотами зміцнює систему безпеки й соціальну згуртованість. Їхня децентралізована модель управління, держзамовлення на навчання та розвиток жіночого лідерства є важливим орієнтиром для України в реформуванні системи безпеки.

Водночас українська система цивільного захисту потребує подальшої децентралізації, відкритості до громадських ініціатив та інтеграції гендерної перспективи у політику цивільного захисту. Сьогодні реальна стійкість формується «знизу», на рівні громад, які беруть на себе функції самоорганізації, кризового реагування та підтримки Збройних Сил. Завдання держави — не замінювати ці ініціативи, а підтримувати, масштабувати та вбудовувати їх у загальну архітектуру всеохопної оборони.

Таким чином, перехід України до моделі всеохопної оборони має спиратися на три взаємопов'язані засади:

1. Інституціоналізацію громадської участі — через формальні механізми співпраці, фінансування та навчання.
2. Децентралізовану структуру управління — здатну оперативно реагувати на потреби регіонів.
3. Інтеграцію гендерного складника — як засобу підвищення ефективності, справедливості та інклюзивності безпекової системи.

Розбудова всеохопної оборони — це не лише питання законодавства чи інституцій, а насамперед новий суспільний договір між державою та громадян(к)ами, заснований на партнерстві, довірі й спільній відповідальності за безпеку.

6.1. ПРОПОЗИЦІЯ ЩОДО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ШВЕДСЬКОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

В українському контексті досі зберігається інерція пострадянського підходу до цивільного захисту населення — централізованої, ієрархічної системи, у якій держава виступає основним суб'єктом, а громадяни переважно пасивними отримувачами захисту. Такий підхід закріплено в Кодексі цивільного захисту України 2012 року, що відображає логіку управління надзвичайними ситуаціями, а не всебічної оборони суспільства.

Натомість партисипативна модель цивільної оборони, характерна для Швеції та інших скандинавських країн, ґрунтується на активній участі громадян та громадянок у забезпеченні стійкості держави та громади.

Враховуючи цю принципову різницю, подальші рекомендації варто розглядати саме крізь призму переходу України від моделі «цивільного захисту населення» до «цивільної оборони» — тобто від централізованого реагування до спільної, суспільно орієнтованої відповідальності за безпеку.

На основі результатів кабінетного дослідження, репрезентативного опитування (омнібус) та серії інтерв'ю ми сформуvalи практичні рекомендації, що мають на меті посилення обороноздатності України.

Коротка характеристика системи всеохопної оборони Швеції (Totalförsvaret) може бути втілена в одному ключовому слові — готовність. Суть цієї системи полягає в тому, що кожен дієвець — від окремого громадянина і громадянки до міністерства чи цілої галузі — чітко розуміє свої обов'язки у разі виникнення загрози. Важливою рисою системи є її універсальність: вона розрахована на будь-який тип кризи, включаючи військову агресію, кібератаки, пандемії, терористичні акти чи стихійні лиха. Найбільшою перевагою шведської моделі є постійне тестування в реальних умовах та безперервне вдосконалення.

Однак, незважаючи на очевидні переваги цілісного підходу Швеції, повномасштабна імплементація подібної системи в Україні є складною через нестабільність економіки та обмежені фінансові ресурси в умовах триваючої війни.

Таким чином, оптимальним шляхом для України є адаптація окремих елементів шведської моделі, зокрема тих, що можуть бути реалізовані в умовах воєнного стану та ґрунтуються на вже наявних розробках і практиках. Наприклад, можливою є інтеграція механізмів цивільно-військового співробітництва, розвиток волонтерських мереж та вдосконалення системи оповіщення населення.

Результати репрезентативного опитування, проведеного у межах цього дослідження, показують, що потенціал громадянського залучення в Україні є

високим, однак рівень підготовки залишається недостатнім. Лише 14,7% респондентів проходили будь-яке навчання з цивільної оборони після початку повномасштабної війни, тоді як 85% не мали такого досвіду.

**ПІСЛЯ ПОЧАТКУ
ПОВНОМАСШТАБНОЇ
ВІЙНИ, ЧИ БРАЛИ ВИ
УЧАСТЬ У НАВЧАННЯХ,
КУРСАХ ІЗ ЦИВІЛЬНОЇ
ОБОРОНИ?**

90% - Ні, не проходив(ла)

10% - Так, проходив(ла)

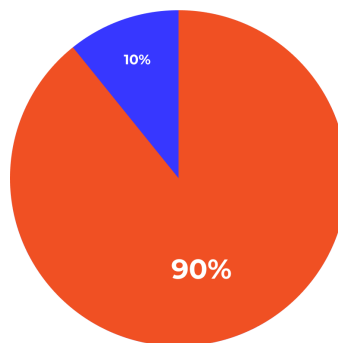

Рисунок 6.1. Досвід жінок у навчаннях з цивільної оборони після початку повномасштабної війни

**ПІСЛЯ ПОЧАТКУ
ПОВНОМАСШТАБНОЇ
ВІЙНИ, ЧИ БРАЛИ ВИ
УЧАСТЬ У НАВЧАННЯХ,
КУРСАХ ІЗ ЦИВІЛЬНОЇ
ОБОРОНИ?**

20% - Ні, не проходив(ла)

80% - Так, проходив(ла)

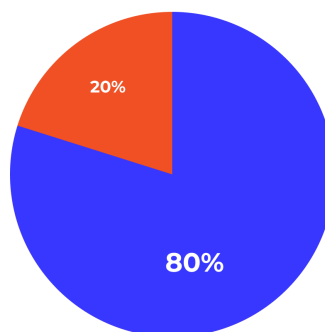

Рисунок 6.2 Досвід чоловіків у навчаннях з цивільної оборони після початку повномасштабної війни

Найактивніше участь у тренінгах брала вікова категорія віком 30–39 років — 24% відвідування.

ВІК РЕСПОНДЕНТОК ТА РЕСПОНДЕНТІВ ЯКІ ПРОХОДИЛИ НАВЧАННЯ З ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

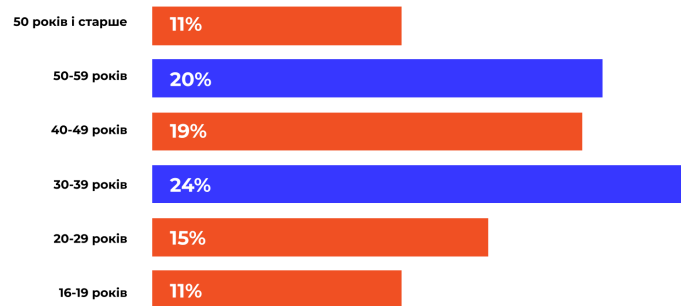

Рисунок 6.3. Вік респонденток та респондентів, які проходили навчання

Найпопулярнішими напрямками навчань серед тих, хто їх проходили, були: базові чи розширені курси з домедичної допомоги (76%), тренінги з евакуації та дій під час обстрілів (42%) і навчання з попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів (39%).

ТИПИ ПРОЙДЕНИХ ТРЕНІНГІВ СЕРЕД РЕСПОНДЕНТІВ ТА РЕСПОНДЕНТОК

Рисунок 6.4. Типи пройдених тренінгів серед респондентів та респонденток

Варто зазначити, що в Україні наразі відсутня інституційна система, яка формалізує громадянський обов'язок у сфері національної безпеки. Проте досвід участі громадян(ок) у захисті країни на різних рівнях демонструє їхню віру у власну здатність робити реальний внесок. За даними опитування, 43 % респондент(ів)ок

вважають, що цивільні мають активно долучатися до реагування на надзвичайні ситуації у своїх громадах, ще 48 % готові брати участь після відповідної підготовки і лише близько 8 % вважають це виключно завданням професійних служб. Серед опитаних жінок — 41,38% вважають, що цивільні мають активно долучатися до реагування, 48,46% вважають, що цивільні мають долучатися, але після відповідної підготовки. Серед опитаних чоловіків — 44,97% вважають, що цивільні мають долучатися до реагування, а 47,76% опитаних чоловіків вважають, що цивільні мають долучатися тільки після проходження відповідної підготовки. Також 61% респондентів/ок заявили, що готові регулярно проходити курси підготовки цивільних до реагування на надзвичайні ситуації (раз на 1–2 роки). Після проходження таких курсів 74% опитаних готові особисто брати участь у реагуванні в межах своїх громад (81% серед чоловіків і 68% серед жінок).

**ЯК ВИ ВВАЖАЄТЕ, ЧИ МАЮТЬ ЦИВІЛЬНІ ГРОМАДЯНИ БРАТИ
УЧАСТЬ У РЕАГУВАННІ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ У СВОЇЙ
ГРОМАДІ (НАПРИКЛАД, ДОПОМАГАТИ ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ З
НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ У БАЗОВИХ ДІЯХ — ІНФОРМУВАННІ,
ЕВАКУАЦІЇ, ПІДТРИМЦІ ВРАЗЛИВИХ ГРУП ТОЩО)?**

Рисунок 6.5. Ставлення опитаних до участі цивільних у реагуванні на надзвичайні ситуації

**ЧИ ГОТОВІ ВИ ОСОБИСТО ВЗЯТИ НА СЕБЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ
РЕАГУВАТИ В РАЗІ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ У ВАШІЙ ГРОМАДІ
ПІСЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІДПОВІДНОГО КУРСУ ПІДГОТОВКИ?**

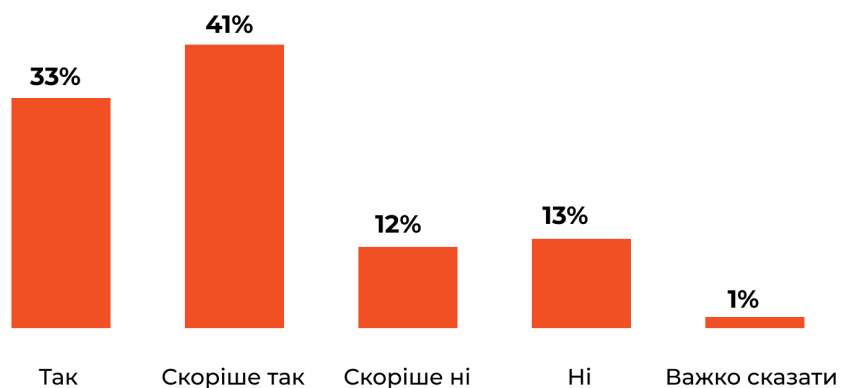

Рисунок 6.6. Рівень готовності опитаних брати на себе зобов'язання реагування у випадку настання надзвичайної ситуації

Ці результати свідчать, що формалізація громадянського обов'язку може не лише отримати підтримку суспільства, а й стати потужним інструментом зміцнення національної оборони, підкреслюючи роль кожного і кожної у захисті країни.

Ці дані підтверджують, що в Україні існує не лише потенціал, але й високий рівень громадянської мотивації до участі у всеохопній обороні — однак цей потенціал потребує систематизації, навчальної бази та офіційного визнання.

6.2. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ

В умовах, коли повномасштабне впровадження шведської моделі всеохопної оборони є недосяжним через обмежені ресурси та триваючий воєнний стан, Україна може зосередитись на адаптації окремих найефективніших її компонентів. Найбільш перспективним та реальним для імплементації є досвід Швеції щодо інтеграції волонтерських організацій у систему національної безпеки.

Мета такого запозичення полягає в систематизації та підвищенні ефективності вже наявного потенціалу українського громадянського суспільства шляхом:

Легалізації та формалізації статусу волонтерських організацій, що діють у сфері оборони.

Стандартизації їхньої підготовки та процедур взаємодії з державними структурами (Міноборони, ДСНС, ЗСУ, Нацполіція).

Оптимізації використання ресурсів (людських, матеріальних, фінансових) та координації їхньої діяльності.

Забезпечення довгострокової стійкості волонтерського руху через механізми державного та міжнародного фінансування.

Україна вже має потужний фундамент для цього — активне та високомобілізоване громадянське суспільство та розгалужену мережу волонтерських організацій, які з початку повномасштабної війни продемонстрували неймовірну ефективність у наданні різнобічної підтримки армії та цивільному населенню. Запозичення шведської моделі добровільних організацій оборони (Voluntary Defence Organizations) дозволить не лише визнати офіційний статус цих ініціатив, але й інтегрувати їх у єдину, цілісну систему національної безпеки за принципами:

Координації: створення координаційного центру на кшталт шведської MCF (Агентство цивільного захисту та готовності) для взаємодії між урядом і волонтерами.

Стандартизації: розробка та затвердження єдиних навчальних програм, сертифікації навичок і протоколів дій.

Спеціалізації: формальне розподілення відповідальності між організаціями за конкретними напрямками (медична допомога, логістика, кібербезпека, розмінування, психологічна підтримка, розвідка).

Ресурсного забезпечення: надання організаціям доступу до фінансування, обладнання та експертної підтримки.

Запропонована система відрізняється від наявної реактивної моделі насамперед тим, що впроваджує проактивний, стандартизований підхід. Він включає наступні ключові елементи:

Впровадження стандартизованих курсів з виживання в умовах війни, евакуації населення та роботи з вибухонебезпечними предметами, що гарантує однаковий високий рівень підготовки всіх учасників і учасниць. Важливо взяти до уваги що якість таких курсів має бути на вищому рівні, до розробки треба долучити професійних рятувальників та інших спеціалістів.

Створення єдиного реєстру програм підготовки, фінансованих державою (за зразком шведської моделі), що забезпечить прозорість та цілеспрямованість використання коштів.

Підписання угод між Міноборони/ДСНС та громадськими організаціями на виконання конкретних завдань (наприклад, підготовка 500 медволонтерів на рік), що формалізує відносини та робить їх прогнозованими.

Запровадження офіційного сертифіката, що визнається державними органами, який підтверджує кваліфікацію волонтера і визнає його внесок.

Впровадження єдиного державного стандарту підготовки волонтерів/ок, що дозволить уніфікувати навчальні програми та вимоги по всій Україні.

Страховання волонтерів/ок під час участі в операціях цивільної оборони, що є ключовим для соціального захисту та мотивації громадян/ок.

Цей підхід дозволить перетворити поточну ситуацію, коли волонтер(к)и частково компенсують потреби держави, на стратегічну модель, де вони є її офіційним, прогнозованим та ресурсним складником. Це найшвидший і найефективніший шлях посилення спроможностей України з мінімальними витратами, оскільки він ґрунтується на вже наявному та перевіреному реальністю потенціалі.

Враховуючи готовність українців і українок долучатися до підтримки екстрених служб та спираючись на шведський досвід добровольчих оборонних організацій, ми пропонуємо модель удосконалення системи цивільної підготовки в Україні. Вона передбачає:

- Інтеграцію курсів цивільної безпеки до наявних програм центрів підготовки громадян до національного спротиву, що забезпечить системність навчання та стандартизацію навичок.
- Регулярну перепідготовку вже навчених громадян(ок), щоб підтримувати актуальність знань і готовність до дій у надзвичайних ситуаціях.

- Створення мережі випускниць та випускників курсів, яка дозволить оперативно мобілізувати підготовлених громадян у громадах, підтримуючи ДСНС на місцях та забезпечуючи швидке реагування на надзвичайні ситуації.

Запровадження такої моделі не лише зміцнить національну безпеку, а й підкреслить активну роль громадян у захисті своєї країни, зміцнюючи культуру громадянського обов'язку.

1. Інтеграція курсів цивільної безпеки до вже наявних програм

Рекомендація. Об'єднавши зусилля і спроможність Центрів підготовки громадян до національного спротиву, громадських організацій, які вже займаються підготовкою громадян та ДСНС, розробити курси з цивільного реагування в кризових ситуаціях, що будуть відповідати потребам громад, а саме: евакуація, розбір завалів та інше.

Обґрунтування. Інтеграція курсів цивільної безпеки до вже наявних програм є вигідною стратегією, оскільки поєднання людських та адміністративних ресурсів центрів підготовки громадян до національного спротиву, громадських організацій з експертизою ДСНС дозволить досягти значно кращих результатів.

Центри підготовки громадян до національного спротиву вже мають належну інституційну базу, організовану структуру, систему інструкторів та стійку базу учасниць/учасників, переважно з-поміж працівників публічного сектору. Громадські організації мають широкі мережі, досвід роботи з населенням і гнучкість у проведенні тренінгів. Експертиза ДСНС охоплює кризове реагування, організацію евакуації, логістику, комунікацію та підготовку населення до надзвичайних ситуацій, що дозволяє ефективно інтегрувати цивільно-оборонні елементи у вже наявні навчальні програми.

Адресати рекомендацій:

- ДСНС та інші оператори: рятувальні служби. що першими реагують у випадках настання кризової ситуації чи катастрофи.
- Центри підготовки громадян до національного спротиву на сьогодні виступають головними державними акторами у сфері підготовки цивільного населення. **Однак нинішні програми центрів мають переважно військовий ухил, тому доцільно доповнити ці курси цивільно-оборонним компонентом, зосередженим на навичках кризового реагування.** Таке розширення не потребує створення нових інституцій, адже **Центри підготовки громадян до національного спротиву вже мають належну інституційну базу. Включення до їхніх програм елементів цивільної оборони забезпечить більш збалансований та стійкий підхід до підготовки населення.**

- Громадські організації: ГО, які вже мають досвід проведення курсів та підготовки тренерів та тренерок, локальні ГО, які мають змогу оперувати на місцях, де не представлені великі ГО, ГО, які працюють у напрямку досягнення гендерної рівності для розробки та запровадження гендерно чутливих компонентів в усіх вищезазначених курсах.

2. Створення системи сертифікації та регулярна перепідготовка волонтерів/ок

Рекомендація. Запровадити систему сертифікації волонтерів/ок, що залучені у сферу цивільної оборони, із подальшою вимогою регулярної перепідготовки.

Обґрунтування. Наявність офіційного сертифіката, що буде внесено в єдиний реєстр виданих сертифікатів, з інформацією про пройдено перепідготовку і його чинність, підвищить рівень довіри до волонтерів/ок з боку органів реагування (ДСНС) та громад, забезпечить визнання їхньої кваліфікації та здатності реагувати професійно при настанні надзвичайної ситуації. Регулярна перепідготовка дозволить підтримувати актуальність знань та навичок, особливо у сферах, що швидко змінюються.

Адресати рекомендацій:

- ДСНС та інші оператори: рятувальні служби, що першими реагують у випадках настання кризової ситуації чи катастрофи.
- Центри підготовки громадян до національного спротиву. На сьогодні Центри національної підготовки громадян до спротиву уже надають сертифікати учасникам і учасницям, які пройшли навчання. Проте пропонуємо розширити класифікацію таких сертифікатів, передбачивши, зокрема, категорію «готовий/готова діяти як атестований помічник/атестована помічниця ДСНС на місці кризової ситуації».

Також доцільно у консультації з ДСНС визначити термін дії таких сертифікатів, після закінчення яких учасники й учасниці мають повернутися до Центрів підготовки громадян до національного спротиву для оновлення своїх навичок і знань. Такий підхід забезпечить регулярну актуалізацію компетенцій волонтерів і волонтерок, підтримуючи високу ефективність і готовність системи цивільної оборони у реальних кризових ситуаціях.

- Громадські організації: ГО, які вже мають досвід проведення курсів та підготовки тренерів та тренерок, локальні ГО, які мають змогу оперувати на місцях, де не представлені великі ГО, ГО, які працюють у напрямку досягнення гендерної рівності для розробки та запровадження гендерно чутливих компонентів в усіх вищезазначених курсах.

- Місцеве самоврядування: надавати в користування приміщення для проведення тренінгів та навчальних заходів; забезпечувати адміністративну підтримку та організацію процесу на місцевому рівні; сприяти інформуванню населення та залученню учасників/иць через місцеві комунікаційні канали; інтегрувати результати програм у місцеві стратегії цивільного захисту та кризового реагування; виступати партнером у забезпеченні сталості ініціатив, зокрема через співфінансування чи включення до програм розвитку громад.

3. Створення мережі випускниць/ів курсів (сертифікованих волонтерів/ок) для оперативної мобілізації у громадах.

Рекомендація. Створити мережу випускниць та випускників курсів із сертифікованої підготовки волонтерів/ок, яка функціонуватиме на рівні громад. Така мережа має об'єднувати людей, що пройшли стандартизоване навчання й отримали сертифікат, та забезпечувати їхню готовність до оперативного залучення у випадку кризових ситуацій. Створити — **регіональні списки та електронну базу даних** сертифікованих волонтерів/ок із контактною інформацією та спеціалізацією (медицина, розмінування, логістика, психологічна підтримка тощо), **систему швидкого інформування та мобілізації** (через застосунки, SMS-розсилки чи локальні координаційні центри), **програму підтримки спільнот**, що дозволить учасникам мережі регулярно взаємодіяти, обмінюватися досвідом і залишатися вмотивованими.

Обґрунтування. Мережа сертифікованих волонтерів/ок підвищить готовність громад реагувати на надзвичайні ситуації. Завдяки чіткій структурі та механізмам швидкої мобілізації держава отримає додатковий резерв підготовлених людей, які можуть діяти скоординовано та професійно. Це дозволить скоротити час реагування, зменшити навантаження на рятувальні служби і водночас підвищити довіру населення до системи всеохопної оборони.

Крім того, формування таких мереж зміцнить соціальну згуртованість, адже громади матимуть власний кадровий ресурс для протидії кризам.

Адресати рекомендацій:

- ДСНС та інші оператори: рятувальні служби, що першими реагують у випадках настання кризової ситуації чи катастрофи.
- Центри підготовки громадян до національного спротиву. Після проходження спеціального модуля в рамках програми учасники й учасниці, які бажають отримати сертифікат «атестована/ий помічниця/к ДСНС на місці кризової ситуації», мають дати згоду на те, щоб ДСНС могла зв'язатися з ними у разі надзвичайної ситуації у їхній громаді. У цьому процесі Центри підготовки громадян до національного спротиву виконують роль містка між

сертифікованими волонтерами та державними структурами, передаючи ДСНС інформацію про наявних атестованих помічників і помічниць та забезпечуючи ефективну координацію оперативного залучення у випадку кризових ситуацій.

- Громадські організації: ГО, які вже мають досвід проведення курсів та підготовки тренерів та тренерок, локальні ГО, які мають змогу оперувати на місцях, де не представлені великі ГО, ГО, які працюють у напрямку досягнення гендерної рівності для розробки та запровадження гендерно чутливих компонентів в усіх вищезазначених курсах.
- Місцеве самоврядування: надавати в користування приміщення для проведення тренінгів та навчальних заходів; забезпечувати адміністративну підтримку та організацію процесу на місцевому рівні; сприяти інформуванню населення та залученню учасників через місцеві комунікаційні канали; інтегрувати результати програм у місцеві стратегії цивільного захисту та кризового реагування; виступати партнером у забезпеченні сталості ініціатив, зокрема через співфінансування чи включення до програм розвитку громад.

У рамках аналізу запропонованих рекомендацій щодо цивільної підготовки населення вбачається три можливі сценарії їх впровадження. Кожен із цих сценаріїв визначає різний рівень участі державних інституцій, громадського сектору та міжнародних партнерів. Нижче наведено детальний опис кожного сценарію, в межах якого запропоновані заходи знаходять своє застосування в повному обсязі, частково або ж реалізуються через резервні механізми.

4. Посилення ролі жінок у системі цивільної оборони через об'єднання наявних жіночих громадських організацій

Рекомендація. Створити в Україні національну жіночу мережу добровольців у сфері цивільної оборони на основі наявних громадських організацій, таких як ГО «Українська жіноча варта» та ГО «Ліга сучасних жінок».

Обґрунтування. В Україні вже існують численні активні жіночі організації з перевіреною експертизою у сфері цивільної безпеки, які можуть стати основою для формалізованої участі жінок у системі всеохопної оборони. Використання їхньої мережі дозволить створити простір для розвитку лідерства, професійних компетенцій і стратегічної участі жінок у забезпеченні безпеки на рівні громад та держави. Такий підхід не лише підвищить оперативну готовність і стійкість громад, а й стане інструментом просування гендерної рівності в національній безпековій архітектурі, створюючи основу для подальшого масштабування та системної інтеграції жінок в українську систему оборони.

Адресати рекомендацій:

- ДСНС та інші оператори: виступають експертами у сфері цивільної безпеки, надають тренерок та тренерів для спеціальних модулів підготовки жінок, підтримують інтеграцію навчальних програм у вже наявні курси Центрів підготовки громадян до національного спротиву та забезпечують сертифікацію.
- Місцеве самоврядування: забезпечує адміністративну підтримку, сприяє поширенню інформації про курси та програми серед громад, допомагає координації учасниць та учасників на рівні місцевих громад і залученні ресурсів для проведення навчальних заходів.
- Міжнародні партнери — Svenska Lottakåren: можуть виступати консультантками та менторками у процесі адаптації шведського досвіду інтеграції жінок у систему цивільної оборони. Співпраця передбачає спільний обмін експертизою, проведення тренінгів, обмін методологіями та найкращими практиками, а також підтримку розвитку української моделі гендерно чутливої участі громадян у цивільній обороні на основі вже наявних жіночих ГО.

6.3. МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕКОМЕНДАЦІЙ: ВІД ПІЛОТІВ ДО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Формуючи рекомендації, ми зберігали реалістичний підхід з урахуванням війни, невизначеності та обмежених ресурсів. Пропонуємо практичні кроки, які можна реалізувати вже зараз. Нижче — можливі сценарії впровадження з урахуванням законодавчих, громадських і пілотних механізмів.

Найкращий сценарій — Повна інституціоналізація

Успішна адвокаційна кампанія, завдяки якій буде внесено зміни до Закону «Про основи нацспротиву». Згідно з ним до функцій Центрів підготовки громадян до нацспротиву офіційно додається чотири компоненти:

1. Готовність цивільних реагувати на надзвичайні ситуації у їхніх громадах.
2. Включення в програму дій ДСНС залучення цивільних дій у разі настання надзвичайної ситуації.
3. Систематичне оновлення знань.
4. Формування мереж добровольців. Об'єднання випускниць/ків курсів у сталі спільноти.

Найреалістичніший сценарій — Пілотування і поступове масштабування

Якщо законодавчі зміни не є можливими у найближчій перспективі, застосовується варіант запуску тестових програм у кількох областях.

1. Локальні групи добровольців створюються при Центрах підготовки громадян до нацспротиву як партнерські ініціативи (без формальної інституалізації).
2. ДСНС проводить спільні навчання і тестує протоколи з громадами.
3. Випускниці/ки курсів об'єднуються у неформальні групи для відпрацювання взаємодії.

Результати пілотів стануть підґрунтям для масштабування та додатковим аргументом для законодавців.

Резервний сценарій — Громадська ініціатива

Якщо держава не ухвалює зміни, застосовується перенесення рекомендацій на громадський сектор, ГО, які вже проводять курси.

1. Формування локальних груп добровольців на базі наявних ініціатив (наприклад, Центр готовності цивільних Благодійного фонду Сергія Притули).
2. Можливість співпраці з міжнародними партнерами у форматі малих пілотів.

Ризик такого сценарію — фрагментованість, відсутність єдиної координації, обмежене охоплення, проте навіть у цьому випадку формується база підготовлених громадян, що підсилює спроможність громад реагувати.

6.4. ОЧІКУВАНИЙ ВПЛИВ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ НА ЧОТИРЬОХ РІВНЯХ

Реалізація запропонованих рекомендацій дозволить поєднати потенціал державних структур і громадянського суспільства, створюючи єдину систему готовності до кризових ситуацій, тим самим підсилюючи систему всеохопної оборони в українських реаліях. Вплив таких змін буде відчутно одразу на чотирьох рівнях — **індивідуальному, локальному, інституційному та національному**.

Очікуваний вплив

На індивідуальному рівні:

Підвищена власна безпека та готовність — участь у стандартизованих курсах цивільної підготовки дає знання та навички для правильних дій у надзвичайних ситуаціях, забезпечуючи контроль та зменшення ризику для себе та родини.

Впевненість та спроможність брати участь у захисті громади — регулярна перепідготовка та практика формують компетентність та впевненість у власних діях, дозволяючи ефективно допомагати іншим у кризових ситуаціях.

Відчуття впливу та залученості — залученість до мережі випускниць та випускників курсів створює відчуття, що кожна людина є частиною спільноти підготовлених людей, готових підтримати один одного та ДСНС у критичних ситуаціях.

На локальному рівні:

Посилення стійкості громад — стандартизовані курси забезпечать громадян/ок практичними знаннями для ефективного реагування на кризи, знижуючи ризик хаотичних дій під час настання реальної ситуації.

Підвищення спроможності волонтерів/ок — сертифікація та доступ до державних ресурсів та фінансування підвищать професійність і мотивацію локальних волонтерських груп.

Підвищення спроможності реагування місцевих команд ДСНС — запровадивши систему професійної підготовки та реєстру сертифікованих волонтерів/ок (з урахуванням навчання розрахованої кількості в кожному регіоні (місті/районі),

спеціалісти ДСНС зможуть розраховувати на кваліфіковану допомогу від навчених волонтерів, тим самим збільшуючи швидкість та обсяг допомоги.

На інституційному рівні:

Підвищення оперативної спроможності ДСНС — наявність мережі підготовлених та сертифікованих волонтерів/ок дозволяє швидко залучати додаткові ресурси під час надзвичайних ситуацій, підвищуючи швидкість та ефективність реагування.

Стандартизація взаємодії з громадськістю — інтеграція курсів цивільної безпеки у програми центрів підготовки громадян до національного спротиву та сертифікація волонтерів/ок забезпечує уніфіковані процедури роботи з населенням, зменшуючи хаотичність дій та підвищуючи якість координації під час криз.

Покращення планування та використання ресурсів — регулярна перепідготовка та ведення реєстру випускниць та випускників курсів допомагає ДСНС ефективніше розподіляти людські та матеріальні ресурси, особливо під час масштабних криз або воєнних подій.

Зміцнення стійкості та готовності до криз — підготовлена спільнота атестованих волонтерів/ок дозволяє ДСНС підтримувати сталу присутність та швидко мобілізацію у мирний час, готуючи систему до непередбачуваних викликів і підвищуючи здатність витримувати навантаження під час воєнних або надзвичайних ситуацій.

На національному рівні:

Інтеграція громадянського суспільства у систему національної безпеки — що є базовим та ключовим елементом запровадження ефективної системи всеохопної оборони.

Перехід від реактивної до проактивної моделі — Україна зможе перейти від ситуативного волонтерського реагування до сталої, скоординованої та прогнозованої системи готовності.

Зростання довіри та легітимності — офіційне визнання внеску волонтерів/ок підвищить суспільну довіру як до держави, так і до громадських ініціатив, що сприятиме національній єдності.

ВИСНОВКИ

На сьогодні Україна перебуває в умовах критичного безпекового середовища, де традиційні військові механізми оборони потребують системного доповнення через широке залучення громадян на різних рівнях. Наявні практики від масштабного волонтерства до локальних ініціатив продемонстрували свою ефективність, проте залишаються фрагментованими та недостатньо інтегрованими у державну політику. У цьому контексті концепція всеохопної оборони, що успішно реалізується у Швеції та низці інших європейських країн, може слугувати обґрунтованим напрямом розвитку української системи безпеки.

Особливе значення має включення жінок у цивільну оборону, оскільки їхня активна участь забезпечує не лише розширення ресурсів реагування на кризові ситуації, а й формує гендерно чутливу та соціально стійку основу для всеохопної системи громадської готовності.

Запровадження елементів всеохопної оборони забезпечить системність і узгодженість підходів до підготовки громадян, перетворюючи наявні розрізнені ініціативи на структуровану мережу з чіткими функціями та розподілом відповідальності. Стандартизовані курси цивільної підготовки та регулярна перепідготовка створюють сталий механізм підтримки готовності населення, підвищують професійність волонтерів/ок і зміцнюють їхню роль у кризових ситуаціях. Особлива увага до гендерної чутливості сприятиме ширшій участі жінок, що підсилює локальну стійкість і соціальну згуртованість громад.

На інституційному рівні система сертифікованих волонтерів/ок дозволяє органам ДСНС та іншим службам оперативно залучати додаткові ресурси, ефективно розподіляти людські та матеріальні потужності та підвищувати якість координації під час кризових подій. Таке поєднання державних і громадських ініціатив формує передумови для проактивного управління надзвичайними ситуаціями, зменшує хаотичність реакцій і закладає основу для довгострокової стійкості системи цивільної оборони. Впровадження цих рекомендацій не лише підвищує готовність та безпеку населення, а й сприяє створенню більш інтегрованої та надійної системи національної безпеки.

Сподіваємося, що цей звіт не лише консолідує наявні знання та практики, а й започаткує ширшу дискусію щодо формалізації та мобілізації громадянської участі у національній обороні, створюючи підґрунтя для інтегрованої, гендерно чутливої та стійкої системи безпеки в Україні.

ПОСИЛАННЯ

Богущий, В. В., Григоренко, Є. І., & Журавель, А. М. (2021). *Оборонна функція сучасної держави: теоретико-правовий аспект* [Монографія]. Харків: Юрайт.

Закон України «Про національну безпеку України». (n.d.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

Закон України «Про основи національного спротиву». (n.d.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

Конституція України. (n.d.). <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>

Кодекс цивільного захисту України. (n.d.). <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/732>

Постанова Кабінету Міністрів України №478 від 18.04.2025 р. «Про функціонування центрів підготовки громадян до національного спротиву». (2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/478-2025-%D0%BF#Text>

Резолюція ООН №203. (n.d.). <https://kv.dsns.gov.ua/upload/1/9/8/4/5/7/5/a7031>

Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». (n.d.). <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-onn-1325>

Стратегія воєнної безпеки України. Воєнна безпека — всеохоплююча оборона. Указ Президента України №121/2021 від 25 березня 2021 р. (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

Резнікова, О. О., & Войтовський, К. С. (202?). *Термінологічний словник-довідник у сфері національної стійкості*[Словник-довідник]. Київ: НІСД. р.15

Ålander, M., & Adamson, E. (2025, July 23). *Nordic-Baltic total defence: Easier said than done*. Heinrich-Böll-Stiftung. <https://pl.boell.org/en/2025/07/23/nordic-baltic-total-defence-easier-said-done>

Government Offices of Sweden. (2024a). *Civil defence: Strengthening Sweden's resilience*. <https://www.government.se/government-policy/civil-defence/this-is-civil-defence/>

Government Offices of Sweden. (2024b). *Total Defence Bill 2025–2030*.
<https://www.government.se/government-policy/total-defence/defence-resolution-2025-20302/>

Government Offices of Sweden. (2024c). *Responsibilities of government agencies in civil defence*.
<https://www.government.se/government-policy/civil-defence/this-is-civil-defence/>

Government Offices of Sweden. (2024d). *Voluntary organisations in crisis preparedness*.
<https://www.government.se/government-policy/civil-defence/this-is-civil-defence/>

Krisinformation. (2024, February 27). *Total defence service*. Swedish Civil Contingencies Agency.
<https://www.krisinformation.se/en/hazards-and-risks/hojd-beredskap-och-krig/total-defence-service>

MCF (pånått MSB — Swedish Civil Contingencies Agency). (2024). *If crisis or war comes: Brochure for households*.
<https://www.mcf.se/en/advice-for-individuals/the-brochure-in-case-of-crisis-or-war/download-and-order-the-brochure-in-case-of-crisis-or-war/>

National Cyber Security Centre Sweden. (2023). *About NCSC Sweden*.
<https://www.ncsc.se/>

New total defence resolution for a stronger Sweden.
<https://www.government.se/press-releases/2024/10/new-total-defence-resolution-for-a-stronger-sweden/>

Svenska Lottakåren. (2025, October 7). Svenska Lottakåren.
<https://www.svenskalottakaren.se/utbildningar>

Swedish Agency for Support to Faith Communities (SST). (2024). *Faith communities in crisis preparedness*. <https://www.myndighetensst.se/engelska/emergency-preparedness>

Swedish Psychological Defence Agency. (2023). *Our mission*. <https://www.mpf.se/>

ДОДАТКИ

Додаток А. Структура національного опитування

1. Після початку повномасштабного вторгнення, чи брали ви участь у навчаннях, курсах із цивільної оборони?

Під навчанням з цивільної оборони маються на увазі курси, що допомагають підготуватися до надзвичайних ситуацій та знизити ризики для життя і здоров'я.

Наприклад: базовий або розширений курс з тактичної/домедичної допомоги, тренінг з евакуації, дій під час обстрілів; навчання з користування вогнегасниками чи генераторами; курс з мінної безпеки (EORE); психологічна самодопомога або допомога іншим у кризі; підготовка до дій під час техногенних аварій або хімічних загроз.

- ☐ Ні, не проходив(ла)
- ☐ Так, проходив(ла) **базовий або розширений курс з тактичної/домедичної допомоги**
- ☐ Так, проходив(ла) **тренінг з евакуації, дій під час обстрілів**
- ☐ Так, проходив(ла) **навчання з користування вогнегасниками або генераторами**
- ☐ Так, проходив(ла) **навчання з попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів**
- ☐ Так, проходив(ла) **тренінг з психологічної самодопомоги або допомоги іншим у кризі**
- ☐ Так, проходив(ла) **тренінг з підготовки до дій під час техногенних або хімічних загроз**

2. Як ви вважаєте, чи мають цивільні громадяни брати участь у реагуванні на надзвичайні ситуації у своїй громаді (наприклад, допомагати ДСНС у базових діях — інформуванні, евакуації, підтримці вразливих груп тощо)?

- ☐ Так, мають брати участь
- ☐ Так, але лише після проходження відповідної підготовки
- ☐ Ні, це виключно завдання професійних служб
- ☐ Важко сказати (НЕ ЗАЧИТУВАТИ)

3. Чи готові ви проходити курс підготовки цивільних до реагування на надзвичайні ситуації на регулярній основі?

Наприклад, проходити навчання або його оновлення раз на 1-2 роки, виділяючи на це 2-3 дні?

- ☐ Так
- ☐ Скоріше так
- ☐ Скоріше ні
- ☐ Ні
- ☐ Важко сказати (Не зачитувати)

4. Чи готові ви взяти на себе зобов'язання реагувати в разі надзвичайної ситуації у вашій громаді — після проходження відповідного курсу підготовки?

Наприклад, надавати базову підтримку ДСНС або допомагати в евакуації, інформуванні людей, організації укриття тощо.

- ☐ Так
- ☐ Скоріше так
- ☐ Скоріше ні
- ☐ Ні
- ☐ Не впевнений(-а) НЕ ЗАЧИТУВАТИ